

4

J. Harman

HET BEGINSELPROGRAM DER S. D. A. P.

DOOR

Dr. H. B. WIARDI BECKMAN.

DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE
PARTIJEN

DERDE DRUK

UITGAVE VAN HET INSTITUUT VOOR
— ARBEIDERSONTWIKKELING. —

Ex. Ant. Leo Baeck *Th. J. J. Harman* *10.12*

HET BEGINSELPROGRAM DER S.D.A.P.

A
SDAP

DOOR Dr. H. B. WIARDI BECKMAN

DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE
PARTIJEN

DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE
PARTIJEN

10.12

UITGAVE VAN HET INSTITUUT VOOR
ARBEIDERSONTWIKKELING.

TESSELSCHADESTRAAT 31 - AMSTERDAM

HET BEGINSELPROGRAM DER S. D. A. P.

Het Beginselprogram is de Grondwet van een politieke partij. Het is de zorgvuldig opgestelde samenvatting van de theorie, die haar bij haar actie leidt. Daarnaast kennen wij een Strijdprogram, een Verkiezingsprogram, een Gemeenteprogram enz., waarin, voor een bepaald tijdstip of voor een bepaald onderdeel van de politiek der Partij, de directe praktische eischen zijn neergelegd, die uit het Beginselprogram voortvloeien.

Van de vele duizenden leden, die de S. D. A. P. telt, heeft zich hoogstens een enkeling aangesloten na bestudeering van het Beginselprogram. De massa der leden is gewonnen door de propaganda en door de praktische politiek, die de Partij voert. Dat is geen bezwaar, daar in het algemeen ieder onderdeel van die propaganda en van de praktische politieke actie doortrokken is van de beginselen, die in het program zijn neergelegd. Wel is het van groot belang, dat de arbeiders, die eens voor de S. D. A. P. gewonnen zijn, ter verheldering van hun inzicht en ter versterking van hun strijdkracht met de theorieën, die in het Beginselprogram verwerkt zijn, op de hoogte worden gebracht. Zooveel mogelijk moeten daarvoor cursussen en studieclubs worden georganiseerd.

Dit boekje bedoelt een overzicht te geven van de stof, die bij de bestudeering van het Beginselprogram moet worden verwerkt. Daar vrijwel alle vraagstukken van economie en politiek met het program samenhangen, heb ik mij moeten bepalen tot de belangrijkste punten. Toch is de stof nog zoo uitgebreid, dat de lezer hier niet meer vindt dan een uitvoerige syllabus; een verklarende brochure zou de mij gestelde grenzen verre overschrijden.

Indeeling van de stof. Men vindt hier de stof ingedeeld voor een cursus van vijf avonden. Zoo mogelijk moet hieraan worden toegevoegd een zesde avond voor de behandeling van de socialisatievraagstukken, (aan de hand van het Socialisatierapport, de brochure van Otto Bauer, „Der Weg zum Sozialismus”, de artikelen over socialisatie van R. Kuyper in het vierde deel van de Marxistische Beschouwingen en het in 1931 verschenen rapport „Nieuwe Organen” over wat men de staatsrechtelijke zijde van het socialisatievraagstuk kan noemen.) Het is mij in de praktijk gebleken, dat de cursisten zich niet bevredigd gevoelen, als op de behandeling van verleden en heden niet beschouwingen over de waarschijnlijkste toekomst volgen. Daar de socialisatie echter niet in het program wordt behandeld, zal het vraagstuk in dit boekje verder buiten beschouwing worden gelaten.

Ik weet zeer wel, dat een cursus van vijf (of zes) avonden meer is, dan de afdeulingsbesturen in vele gevallen met het oog op de te verwachten *blijvende* belangstelling aandurven. Daarom geef ik hier nog een verdeeling der stof over drie avonden, waarbij de cursusleider eveneens de voor vijf avonden bedoelde syllabus kan gebruiken, met weglating van het klein-gedrukte en zoo noodig van enkele andere onderdeelen.

Voor drie avonden zal het het best zijn, de verdeeling aldus te maken:

Eerste avond: inleiding en 1 en 2.

Tweede avond: 3, 4, 5 en 6.

Derde avond: 7, 8, 9, 10, 11 en 12.

Zelfs een cursus van één avond over het program behoeft niet volkomen onvruchtbaar te zijn. In dat geval kan de inleider een overzicht geven van de ge-

dachtengang van het program (een dergelijk overzicht is hieronder in de Inleiding opgenomen), en voorts op een enkel actueel onderdeel, als werkloosheid of imperialisme en oorlogsgevaar, uitvoeriger ingaan.

Slaagt een bestuur er daarentegen in, een studieclub te vormen, die meer dan vijf avonden aan het onderwerp wil besteden, dan kan de leider van de club de hier gegeven syllabus als uitgangspunt nemen en aan belangrijke vraagstukken een aparte avond wijden; ik noem daarvoor: de economische geschiedenis sedert 1750, het werkloosheidsvraagstuk, rationalisatie, trust- en kartelvorming, imperialisme en oorlogsgevaar, de beteekenis van het Russische experiment voor het socialisme in het algemeen (brochure Wibaut; de Hollandsche, bijgewerkte vertaling van het boek van Feiler) enz. Litteratuur voor de genoemde punten vindt men in de syllabus.

De belangrijkste litteratuur voor het program in zijn geheel is:

P. J. Troelstra: De S. D. A. P., wat zij is en wat zij wil.

Deze brochure, geschreven ter toelichting van het program, blijft van zeer groote waarde voor het begripen der socialistische actie, al is zij helaas sedert 1921 niet herdrukt en uitverkocht.

R. Kuyper: De Ontwikkeling in Natuur en Maatschappij.

De schriftelijke cursus, door Kuyper voor het Instituut voor Arbeidersontwikkeling samengesteld, waar de cursusleider met behulp van de inhoudsopgave en het weldra te verschijnen alfabetisch register zonder moeite een heldere en diepgaande samenvatting kan vinden van alle economische kwesties, die zich bij de behandeling van het program voordoen. Als Kuyper binnenkort zijn voornemen uitvoert, om de cursus

tot een handboek om te werken, zal deze kostbare stof nog gemakkelijker toegankelijk worden.

P. Voogd: Een en ander uit de ontwikkelings-geschiedenis onzer maatschappij.

Dit boekje, indertijd door Voogd voor de Jeugdbibliotheek geschreven, geeft ook voor de niet-onderlegde belangstellende van de maatschappelijke ontwikkeling en haar gevolgen een helder overzicht, gegrond op een diepgaande studie. Het bevat vele gegevens en opmerkingen, die ter illustratie van het hier behandelde van groote waarde zijn.

Em. Vandervelde: Na-Oorlogsch Socialisme. 1924.

In dit belangrijke boek van 300 bladzijden geeft de Belgische socialistische partijleider een uitvoerige toelichting op het in 1924 verschenen ontwerp voor een nieuw program der Belgische partij.

Beginselprograms der buitenlandsche socialistische partijen in het algemeen ter vergelijking. Hier-van komt vooral in aanmerking het in 1926 vastge-stelde program der Oostenrijksche partij met de toe-lichting van *Rob. Danneberg*.

Karl Marx en Fr. Engels: Het Communistisch Manifest.

Het manifest is in 1847 voor de toenmalige toestanden ge-publiceerd. Het vormt de grondslag van de theorie van elke socialistische arbeidersbeweging en de cursusleider van een programmeurs doet goed, er telkens weer naar te verwijzen. Het is met een voortreffelijke inleiding in het Hollandsch vertaald.

Karl Kautsky: Die proletarische Revolution und ihr Programm.

Dit boek, waarin Kautsky vrijwel alle met het socialistisch program samenhangende vraagstukken uitvoerig behandelt — voornamelijk met het oog op Duitsche toestanden — is in 1922 geschreven met de bedoeling een eenheidsprogram voor te bereiden voor de op dat oogenblik nog in „Onafhankelijken” en „Meerderheidssocialisten” verdeelde Duitsche sociaal-democratie.

Ten slotte: de leider van een programcursus moet voor actualiteit zorgen, door uit de socialistische dagbladpers en de socialistische tijdschriften voortdurend de nieuwste gegevens te verzamelen, die hij ter illustratie van de in de volgende bladzijden behandelde theorie kan gebruiken. (Bijv. uit „Het Volk” de Economische Kronieken van Wibaut, vele artikelen van Matthijsen, vele hoofdartikelen enz., uit de „Socialistische Gids” vooral de technisch-economische overzichten van Van der Waerden).

Verdere litteratuur zal bij de verschillende onderdeelen worden vermeld.

EERSTE AVOND.

Inleiding.

Het tegenwoordig Beginselfprogram der S.D.A.P. is op het congres van Leiden, 1912, vastgesteld. De geschiedenis van het ontstaan van dit program zou een hoofdstuk op zichzelf vormen. Hier zij slechts vermeld, dat het bedoeld — en geslaagd — is als „eenheidsprogram”, waarop zich de verschillende stroomingen binnen de S. D. A. P. kunnen vereenigen.

Het program is historisch opgebouwd. Het toont de maatschappij in beweging, in voortdurende ontwikkeling. Het beschrijft de huidige, kapitalistische, maatschappij als de strijd tusschen twee krachten: het kapitalisme, dat, terwijl het onder de drang van het heerschende winstprincipe zich steeds vervormt, er op uit is, het levenspeil der arbeidersklasse telkens weer tot een zoo laag mogelijk peil neer te drukken; en de tegenkracht, het zich organiserende proletarisch verzet, dat die neerdrukkende kapitalistische kracht tracht op te heffen en zich bovendien ten doel

stelt om, aansluitende aan de ontwikkeling van dat kapitalisme zelf, het door het socialistisch stelsel te vervangen.

Het soc. democratisch program is niet uitgedacht in het hoofd van een idealistisch denker; het is niet de droom van een menschlievend geleerde, die, door de hardheden en wreedheden van het tegenwoordig kapitalisme getroffen, zich neerzette om uit te denken, hoe een ideaal-wereld er uit zou moeten zien. De grondslag van het program is de bestudeering van de maatschappelijke ontwikkeling zelve. Het roept de arbeiders op tot de strijd voor het socialisme, die voor hen niet slechts wenschelijk is, maar die, zooals het aantoont, dank zij de ontwikkeling van het kapitalisme slagen kan; meer nog: op dit moment der maatschappelijke ontwikkeling slagen *moet*.

De gedachtengang van het program is in het kort deze:

Het stelt vast het bestaan van het kapitalisme, waarin twee klassen tegenover elkaar staan: de bezitters van de voortbrengingsmiddelen, die deze gebruiken om winst te maken met behulp van de arbeid der arbeiders, en de niet-bezitters, de arbeiders, die gescheiden zijn van de voortbrengingsmiddelen, en, om te kunnen leven, gedwongen zijn, hun arbeidskracht aan de bezitters te verkoopen. De duurzame belangentegenstelling tusschen de klassen leidt tot de klassenstrijd. Deze is de kern van het program.

Vervolgens beschrijft het program het kapitalistisch stelsel. Het toont het neerdrukken van de arbeiders tot het laagst mogelijke peil in de periode, dat zij de doeltreffende vormen van verzet nog niet gevonden hebben — de periode van het „ongebreideld kapitalisme”.

Dan echter volgt het ontwaken van de tegen-

kracht: het proletarisch verzet; eerst wild en ongeorganiseerd, later zich bezinnend en organiseerend en niet zonder resultaat. Na een tijd van proletarische vooruitgang binnen het kapitalisme komt dan de teleurstelling: de neerdrukkende strekkingen van het kapitalisme, in de vorige § beschreven, blijven bestaan en toonen haar kracht, zoodra de proletarische afweermacht even verslapt; en, wat nog belangrijker is: ook als die macht niet verslapt, blijkt het kapitalisme nauwe grenzen te stellen aan de proletarische lotsverbetering; zonder aantasting van de grondslagen zelf blijkt geen duurzame en geen afdoende verbetering van de positie der arbeidersklasse mogelijk. Het proletariaat ondervindt dit, wordt zich bewust van het ware karakter van het stelsel, waaronder het moet leven, en van zijn taak, om dat stelsel te vervangen door een ander. Het spontaan verzet tegen de uitwassen van het kapitalisme wordt zoo tot een beredeneerd, doelbewust verzet tegen het kapitalisme-als-stelsel. De arbeiders wenschen nu een andere, socialistische, maatschappij en nemen de strijd daarvoor op.

Tegelijkertijd schept de ontwikkeling van het kapitalisme zelf de voorwaarden voor het nieuwe stelsel. In de volgende paragrafen beschrijft het program deze ontwikkeling: de concentratie van bedrijven; de samentrekking van alle kapitaal onder de macht van enkele banken; de particuliere monopolies ten gevolge van trust- en kartelvorming; het steeds meer onpersoonlijk karakter van het bezit der voortbrengingsmiddelen; de toenemende beteekenis, daarnaast, van overheidsbedrijf en coöperatie.

Daarop volgt een ontleding van de invloed, die de klassenstrijd op de twee strijdende partijen uitoefent; hoe bij het proletariaat, in en door de klassen-

strijd, de behoeften evenzeer toenemen als de bekwaamheid, de verstandelijke en zedelijke ontwikkeling, de geschiktheid, om de leiding der maatschappij over te nemen; hoe bij de bezitters het verzet tegen de arbeidersbeweging steeds scherper wordt, naarmate de kapitalistische orde zelf door de groeiende arbeidersbeweging in gevaar komt.

Ten slotte geeft het program de te volgen weg aan: de verovering van de politieke macht, waarvoor, in Nederland, vereeniging aller arbeiders in de S. D. A. P. noodig is.

Historisch materialisme. Dit onderdeel van de Marxistische leer was één van de omstreden punten, die met opzet niet in het „eenheidsprogram” zijn opgenomen. Toch ligt aan het program de historisch-materialistische methode van maatschappijbeschouwing ten grondslag. Daarom is het noodig, er hier een enkel woord over te zeggen.

Volgens het historisch-materialisme — anders genoemd: historisch-economische maatschappijbeschouwing — is de ontwikkeling der menschenwereld bepaald door de veranderingen in de voortbrengingsverhoudingen of productieverhoudingen. „Produceeren”, zegt Kuyper, is „het tot stand brengen en tot stand komen van de voorwaarden van menschelijke behoeftenbevrediging”. Om zelf te blijven bestaan en de voortplanting van het geslacht mogelijk te maken, vond onze voorvader de Germaan, die in de oerwouden leefde, het benodigde niet kant en klaar in de natuur. Hij moest zich inspannen om zich het noodige te verschaffen (bijv. bij de jacht, bij het vervaardigen van eenvoudige steenen werktuigen, die hij bezigde voor het optrekken van zijn hut, enz.). Die inspanning noemt men arbeid.

In de loop der geschiedenis zijn de middelen, waar-

mede de mensch zijn arbeid verricht, steeds meer verbeterd; van de oudste tijden af blijkt het streven om, door verbetering van de hulpmiddelen — werktuigen, machines — met een zelfde hoeveelheid arbeid, meer te kunnen voortbrengen (streven naar verhooging der arbeidsproductiviteit). Zoo is er een voortdurende *technische* verandering in de verhoudingen, waaronder de mensch produceert, die een verandering van de *sociale* productieverhoudingen met zich brengt.

Uit een enkel voorbeeld is dit te begrijpen: de arbeider, die in vroeger tijd eenvoudige werktuigen gebruikte, was een handwerker, die zijn productiemiddelen zelf in eigendom had en de opbrengst van de verkoop van het afgewerkte product zelf ontving. De uitvinding en in gebruik neming van de steeds grooter, steeds meer verfijnde machines, beteekende een *technische* verandering in de productieverhoudingen. Zij veroorzaakte echter tevens een *sociale* verandering in die verhoudingen. Immers: door de machines werd het oude handwerk verdrongen; om de machines en de bijbehorende groote fabrieksgebouwen enz. aan te schaffen, was veel geld noodig. De *sociale* verhouding werd nu deze, dat een kapitalist de machines, de gebouwen enz. bekostigde, eigenaar was van de productiemiddelen en de arbeiders in loondienst nam. De arbeider was nu niet meer eigenaar van de door hem bediende productiemiddelen; hij ontving niet meer zelf de opbrengst van het door hem vervaardigde product; in de plaats van de zelfstandige handwerksman was de proletarier gekomen, die zijn arbeidskracht aan de eigenaar der productiemiddelen moest verkopen. De *sociale* verhoudingen, waarin de arbeid plaats vond, waren volkomen veranderd.

Volgens het historisch-materialisme, nu, zijn alle veranderingen in de menschenmaatschappij ten slotte afhankelijk van de wijziging der productieverhoudingen.

Ook de „ideologieën”, de opvattingen der menschen over de vragen van recht, moraal, wetenschap enz., veranderen in samenhang met de verandering der productieverhoudingen. Wat niet uitsluit, dat ook deze ideologieën — men denke bijv. aan de wetenschap — weer omgekeerd, (in „wisselwerking”), eenige invloed op de productieverhoudingen uitoefenen.

Minder nauwkeurig, maar eenvoudiger, kan men de zaak zóó stellen: niemand beter dan de arbeider weet, dat de arbeid en de omstandigheden, waaronder de arbeid verricht moet worden, overwegende invloed uitoefenen op de arbeider, zijn opvattingen, enz. Dit geldt ook in het groot voor geheele maatschappelijke klassen en voor geheele geschiedkundige perioden.

Of anders: de geschiedenis leert, dat de mensch in het algemeen is, zooals zijn omgeving, vooral zijn arbeidsomgeving, hem maakt. De gemiddelde mensch doet en laat, wat er van hem verwacht wordt. Daarom kwamen er in de handwerksmaatschappij andere deelen van de menschelijke aanleg tot ontwikkeling dan in de kapitalistische maatschappij; daarom zullen ook bij de leden eener socialistische maatschappij weer andere, meer op de gemeenschap gerichte elementen van de menschelijke aanleg op de voorgrond komen.

Nog één opmerking over het historisch materialisme. De term „materialisme” heeft het de tegenstanders gemakkelijk gemaakt, deze maatschappij-beschouwing als plat en minderwaardig voor te

stellen. Uit het voorgaande moge duidelijk zijn, dat dit allerm minst juist is; met direct, persoonlijk, materieel eigenbelang heeft het historisch materialisme niets te maken. Het is een onvergelykelyk grootsche en heldere kijk op de ontwikkeling der menschenwereld. Nooit is dat m.i. beter uitgedrukt dan door R. Kuyper in de volgende passage van zijn cursus:

„Reeds 25 jaar voel ik mij met deze grondgedachten vertrouwd. En nog, telkens als ik ze neerschrijf of uitspreek, gaat er een gevoel van ontzag door mij om de theoretische grootheid van deze visie op het maatschappelyk gebeuren. Het economisch milieu, (omgeving) verandert en hiermee kunnen dus maatschappelyke veranderingen, ook op ideologisch gebied, direct worden verklaard. En wie verandert dat economisch milieu? *De mensch zelf*. Hier is dus een theoretische eenheid van doen en ondergaan, van bepalen en bepaald zijn, van actie en reactie, van activiteit en passiviteit. Arbeiden, verhooging van de arbeidsproductiviteit, klassenstrijd, vorming van ideologische systemen en sociale revolutie (de overwinning van een, met de economische ontwikkeling tot macht komende klasse), dit alles is menschelyke *activiteit*. Maar het economisch gedetermineerde (bepaalde) hierin is menschelyke *passiviteit*. De mensch doet dit alles in een keten van economische noodwendigheid, *die hij zelf in zijn maatschappelyke bestaansstrijd smeedt*. Strevende naar behoeftenbevrediging verandert hij in die keten van noodwendigheid zijn economische milieu en hiermede *verandert hij*, door de invloed, die dat economische milieu op hem uitoefent, *weer zichzelf!*”

Ten slotte nog één opmerking. De historisch-materialistische maatschappijbeschouwing ligt ten grondslag aan de gedachtengang van het program. Toch

bestaat er hieromtrent geen eenstemmigheid onder de leden der S. D. A. P. en men zal uit het volgende zien, dat ook personen, die het historisch materialisme niet ten volle aanvaarden, zonder eenig bezwaar de inhoud van het beginselprogram kunnen onderschrijven.

Het Beginselprogram.

§ 1.

§ 1. „De ontwikkeling der maatschappij heeft geleid tot de kapitalistische voortbrengingswijze, waarin de massa der voortbrengers is gescheiden van de voortbrengingsmiddelen. Deze zijn voor hun bezitters het middel om winst te maken uit de arbeid der arbeiders, die ter voorziening in hun levensonderhoud verplicht zijn, hun arbeidskracht te verkoopen. Twee klassen, het proletariaat en de kapitalistische klasse, staan aldus in duurzame belangentegenstelling tegenover elkaar”.

De toelichting van deze § sluit direct aan bij de beschouwingen over het historisch materialisme. Reeds daar is uiteengezet hoe de „ontwikkeling der maatschappij” het gevolg was van de steeds voortgaande verhooging der arbeidsproductiviteit.

Een goed inzicht in de economische geschiedenis is voor goed begrip van het beginselprogram van groot belang. Een program, dat historisch is opgebouwd, moet ook historisch begrepen worden. Naast de reeds genoemde algemeene werken moet men voor dit onderwerp lezen de boeken van A. W. IJzerman: „De geboortetijd van het moderne kapitalisme” en „Het moderne kapitalisme van Waterloo tot Sedan, 1815—1870”.

De twee belangrijkste vormen van verhooging der arbeidsproductiviteit zijn: verbetering der productiemiddelen, werktuigen en machines; — en: de arbeidsdeeling, die beteekent, dat bij het vervaardigen van een bepaald product verschillende personen ieder een bijzondere taak op zich nemen, waardoor zij in een bepaalde handgreep groote handigheid krijgen. Reeds in 1776 gaf de economist Adam Smith het bekende voorbeeld van de speldenfabriek. Het vervaardigen van een speld was toen in achttien deelbewerkingen gesplitst, waardoor per arbeider en per dag ongeveer 4800 spelden werden gefabriceerd, terwijl één arbeider, die zelf alle bewerkingen zou moeten uitvoeren, er hoogstens twintig per dag zou kunnen maken.

Er is een periode geweest — zeggen wij, om de gedachten te bepalen, 500 jaar geleden — dat de voortbrenging geschiedde door middel van *handwerk* in *kleinbedrijf*. Met eenvoudige werktuigen en een kleine hoeveelheid grondstoffen, wier eigenaar hij zelf was, werkte de handwerker, de „meester”, met enkele knechts, zijn „gezellen”, in een bescheiden werkplaats. Hij verkocht het voortgebrachte in zijn onmiddellijke omgeving, en arbeidde niet voor winst, doch was tevreden, als hij in de behoeften van zijn gezin kon voorzien. Een gezin, die behoorlijk zijn werk deed, wist op den duur zelf „meester” te zullen worden; een diepgaande belangentegenstelling tusschen meesters en gezellen bestond er niet. De arbeidsdeeling was niet of nog slechts weinig ontwikkeld.

Langzamerhand kwam er in de steden naast de handwerkers een klasse op van rijkere personen, die hun geld verdiend hadden in de *handel*. Omstreeks 1500 was Amerika ontdekt en de zeeweg naar Indië gevonden. De handel ter zee breidde zich nu snel uit; (in 1800 was de tonnenmaat der Engelsche koopvaardijvloot twintig maal zoo groot als in 1600). Veel geld werd door de bezitters der zeeschepen verdiend, vooral, doordat men in Indië en elders „koloniseerde”, d.w.z., dat men de bevolking dier streken krachtdadig onderwierp en er alles, wat kostbaar was, weghaalde. Tegelijkertijd nam de handel tusschen de steden onderling toe. Er waren steden, die meer laken of aardewerk gingen voortbrengen dan zij zelf verbruikten en deze producten werden door de kooplieden elders van de hand gedaan. De kooplieden waren de eerste bezitters van groote geldsommen; (zij slaagden er ook reeds in, in geldnood verkeerende vorsten onder hun

macht te brengen); zij waren de eerste kapitalisten.

Zoo lag er voor de handel een wijd afzetgebied open, dat om voortbrenging op grooter schaal vroeg. Zoo was, tegelijkertijd, de kapitaalvoorraad ontstaan, die voortbrenging op grooter schaal mogelijk maakte.

Er komen dan twee tusschenvormen op, tusschen het handwerk-in-kleinbedrijf en het tegenwoordig kapitalisme: de huisindustrie en de manufactuur.

In de *huisindustrie* werkten de arbeiders, nog in hun eigen woning, voor rondtrekkende kooplieden, die hun de grondstoffen leverden en vaak voor schandelijk lage prijs het product van hen kochten. Anders dan in het gewone handwerk-in-kleinbedrijf verkochten zij dus niet meer zelf het product aan de verbruiker. De *manufactuur* (letterlijk: handwerk) was een groote werkplaats, waar talrijke arbeiders, voor loon, in dienst van een kapitaalkrachtige ondernemer, werkten. Het was nog handwerk, maar de arbeidsdeeling werd in de manufactuur reeds ver doorgevoerd; de arbeider was nu van het arbeidsproduct gescheiden; het was een eerste vorm van *ondernemingsgewijze, kapitalistische* voortbrenging. Het was een kapitalistisch bedrijf, omdat de voortbrenging geschiedde om *winst*, met aanwending van *kapitaal*. Het bedrijf was het eigendom van enkele personen, die van de arbeiders voor een vast loon hun arbeidskracht kochten en zelf de in het bedrijf gemaakte winst opstreken.

Toch moet men nooit vergeten, dat tot in de tweede helft van de achttiende eeuw het handwerk-in-kleinbedrijf regel bleef en huisindustrie en manufactuur uitzonderingen waren.

Het handwerk-in-kleinbedrijf heeft het moeten afleggen tegen de machine. Toen in de manufactuur,

ten gevolge van de arbeidsdeeling, de arbeid was teruggebracht tot een enkele handgreep, lag het voor de hand, een machine te stellen in de plaats van de menschelijke arbeidskracht. Zoo ontstonden de werktuigmachines, die eerst door menschen-, paarden- of waterkracht in beweging werden gebracht.

De beslissende omwenteling in de voortbrenging bracht de uitvinding van de *stoommachine*. Nu werden de oudere vormen van voortbrenging door het *machine-kapitalisme* verdrongen. Boven is reeds aangegeven, dat er kapitaalovervloed en behoefte aan ruimer voortbrenging was ontstaan; daarom werden *nu* (omstreeks 1800), de uitvindingen van enkele knappe koppen toegepast.

Nog een derde voorwaarde moest vervuld zijn, wilde de machinale groot-industrie zich kunnen uitbreiden: er moest goedkoope arbeidskracht voorhanden zijn, personen, die op geen andere wijze hun bestaan konden verzekeren, dan door hun arbeidskracht aan de bezitters van de nieuwe productie-middelen te verkoopen. Die personen waren er. Het onontbeerlijk „aanbod van vrije arbeidskracht” ontstond op verschillende wijzen: het handwerk kon, bij de toename der bevolking, niet aan alle beschikbare handen werk geven; door omstandigheden, die hier niet nader kunnen worden ontwikkeld, was een belangrijk deel van de bevolking van het platteland uit zijn bestaansmogelijkheden gestooten. En toen het machine-kapitalisme eens zijn zegetocht begonnen was, zorgde het verder zelf voor de aanvulling van het arbeidersleger. Immers: alleen, wie over kapitaal beschikte, was in staat, zich de dure machines te verschaffen. In de bedrijfstakken, waar de machines werden ingevoerd, werden de handwerkers, die de concurrentie tegen de fabrieken niet konden vol-

houden, verdrongen. Zoo zagen de vroeger zelfstandige baasjes zich hun middel van bestaan ontnomen — zij waren als het ware door het opkomend kapitalisme „onteigend” — en in steeds grooter aantal waren zij gedwongen, zich als arbeiders bij de eigenaars van de fabrieken in dienst te begeven. De handwerkers werden zoo in de rijen van het proletariaat geworpen, dat, zooals het program zegt, van de voortbrengingsmiddelen, het eigendom van enkele kapitalisten, gescheiden is. De kans, nog eens zelf baas van een bedrijf te worden, verdween. „Arbeider-zijn”, schrijft Troelstra, „is dus een vaste toestand geworden en daarmee is de voorwaarde vervuld voor het bestaan van één, duurzaam groeiende, vaste arbeidersklasse”.

Zoo komen wij van zelf tot de toelichting van de laatste zin van de hier behandelde §. Het wezen van het kapitalisme is het streven naar zoo groot mogelijke winst. Daaruit volgt, dat, geheel afgezien van het meer of minder beminnelijk karakter van de betrokken kapitalist, iedere fabrikant er naar moet streven, de som aan arbeidsloonen, die hij moet besteden, zoo laag mogelijk te houden. De arbeiders, namelijk, krijgen in de vorm van hun loon slechts een deel van de opbrengst van het product, dat zij hebben voortgebracht. Zij zullen, in tegenstelling tot de eigenaars der productiemiddelen, steeds trachten, dat deel zoo groot mogelijk te doen zijn. De belangen van de arbeiders en die van de bezitters komen dus onherroepelijk in botsing. Er woedt tusschen de beide klassen een onafgebroken strijd over de verdeling van de opbrengst van het arbeidsproduct. Doordat in de tegenwoordige maatschappij de vraag naar arbeidskracht bijna steeds belangrijk kleiner is dan

het aanbod, verkeert de arbeider hierbij in een zeer ongunstige positie.

Met het hier behandelde hangt het „waardeprobleem” ten nauwste samen. Nu is dit ook één van de vraagstukken, waarover onder sociaal-democraten geen eenstemmigheid bestaat. Waar de Marxistische waardeleer niet uitdrukkelijk in het program is verwerkt, lijkt het mij daarom het best, de zaak bij een programcursus te laten rusten. Wie er meer van wil weten verwijst ik, behalve naar de heldere uiteenzettingen in Kuyper's schriftelijke cursus, naar het artikel „Overwaarde”, blz. 143 e.v. van het eerste deel van de Marxistische Beschouwingen van dezelfde schrijver. Hiertegenover vindt de lezer de Marxistische waardeleer verdedigd in de artikelen van Van der Wijk en S. de Wolff, in de Socialistische Gids, 1923, bl. 769 vlgd., bl. 908 vlgd. en 1038 vlgd. en hetzelfde tijdschrift 1925, bl. 346 vlgd., 472 vlgd., 566 vlgd., 648 vlgd. en 765 vlgd.

Hier zij er slechts op gewezen, dat ook R. Kuyper, uitgaande van een andere dan de Marxistische waardeleer, evenzeer komt tot het constateeren van het „arbeidsloos inkomen” bij de bezitters en een „meerarbeid” bij de loonarbeiders. (D.w.z., dat de waarde van het door de arbeider vervaardigde product grooter is, dan het door hem ontvangen loon.).

„Klassen”, zegt Kuyper, „zijn groepen van menschen met overwegende belangentegenstelling, welke groepen ontstaan met het arbeidsproces, door de positie, welke die groepen daarin of daarbij innemen”. Dikwijls voegt men daaraan toe, dat eerst dan van een klasse gesproken kan worden, als haar leden zich van hun gemeenschappelijke belangen bewust zijn geworden. In de huidige kapitalistische maatschappij vormen de loonarbeiders, de proletariërs samen één klasse, waartegenover de klasse van de kapitaalbezitters staat. De proletariërs, niet van zins te berusten in hun onderliggende positie, hebben de strijd aangebonden tegen de kapitalisten: de klassenstrijd is ontstaan, die steeds sterker onze maatschappij beheerscht.

Ontstaan uit de directe belangentegenstelling bij

de verdeling van het maatschappelijk product tusschen bezitters en niet-bezitters, heeft de klassenstrijd zich verwijd tot een strijd tusschen twee maatschappelijke stelsels: de bezitters strijden voor het behoud van het kapitalisme, de proletariërs beseffen, dat het einddoel van de strijd het socialisme moet zijn.

Dit laatste geldt alleen voor de socialistisch-georganiseerde arbeiders. Ook de katholieke of christelijke arbeiders, die trachten het bestaan van de klassenstrijd te ontkennen, leveren in werkelijkheid een stuk klassenstrijd, zoodra zij een vakactie voeren. Maar voor hen gaat de klassenstrijd dan alleen om directe, stoffelijke verbeteringen. Juist de socialistische vorm van de klassenstrijd, waarbij ieder conflict met de bezitters een onderdeel is van het streven naar een beter en rechtvaardiger maatschappij, schept de mogelijkheid voor de ontwikkeling van hooger eigenschappen, als idealisme, solidariteit, offervaardigheid, enz.

De klassentegenstelling is een door het kapitalisme geschapen *feit*. De socialisten doen door het „prediken van de klassenstrijd” niet anders, dan de arbeiders *bewust* maken van die tegenstelling en aan de conflicten, die uit die tegenstelling voortvloeien, een wijder strekking geven.

Nog een enkel woord over de tegenwerpingen, die tegen de socialistische opvatting van de klassenstrijd plegen te worden ingebracht.

Men tracht wel het bestaan van de klassenstrijd te loochenen door te wijzen op de vele, inderdaad bestaande, tusschengroepen, die niet tot één van de twee klassen direct behooren. Een klasse zou geen absoluut en gesloten begrip zijn, omdat er overgangen bestaan. Deze redeneering is onjuist. Tusschen dag en nacht vormt de schemering een overgang, die niet óf tot de dag, óf tot de nacht kan worden gerekend; toch zegt

het spraakgebruik terecht: dat is een verschil als tusschen dag en nacht.

Ook is het wel juist, dat er andere tegenstellingen in de maatschappij optreden, die niet met de klassentegenstelling parallel loopen. Evenmin zal een sociaal-democraat ontkennen, dat arbeiders en kapitalisten van hetzelfde bedrijf of van eenzelfde land in zekere opzichten gemeenschappelijke belangen hebben. Maar het merkwaardige van de geschiedkundige periode, waarin wij leven is, dat meer en meer de klassentegenstelling tusschen proletariaat en kapitalisten alle andere stroomingen en belangen gaat overheerschen. Terecht voorspelden Marx en Engels in 1847 in het Communistisch Manifest: „De geheele maatschappij splitst zich meer en meer in twee groote vijandelijke legerkampen, in twee groote, scherp tegenover elkaar staande klassen: bourgeoisie en proletariaat”.

Ieder der twee klassen heeft haar aanhang: kleine boeren en kleine baasjes staan niet direct in loondienst van een kapitalist, maar ondergaan toch evenzeer als de arbeiders de druk van het grootkapitaal. (Hierover later meer). In maatschappelijk opzicht behooren zij tot het proletariaat. Aan de andere kant zijn er hoogbetaalde ambtenaren, ingenieurs enz., die, ook als zij zelf niet door het bezit van aandeelen „kapitalisten” zijn, toch door hun levensstandaard en vooral door hun opvattingen en vooroordeelen geheel aan de kapitalistische klasse vastzitten. Naar mate de klassenstrijd scherper op de voorgrond treedt, worden de tusschenliggende groepen tot partij kiezen voor één der beide strijdende partijen gedwongen.

Theoretisch zou men de mogelijkheid kunnen stellen, dat de heerschende klasse de klassenstrijd overbodig zou maken, door vrijwillig van haar voorrechten afstand te doen. Meer dan een ijdel gedachtenspel is dit niet. Dit zou moeten beteekenen, dat de bezittende klasse vrijwillig het geheele kapitalistische stelsel opruimde. Nog nooit in de geschiedenis heeft een bevoorrechte klasse zonder tegenstand haar positie prijs gegeven; de kapitalisten zullen het evenmin doen.

De klassenstrijd is een noodwendigheid in de maatschappelijke ontwikkeling. Slechts door hem tot het eind uit te vechten kan het proletariaat de klassenlooze, socialistische maatschappij brengen.

TWEEDE AVOND.

§ 2.

§ 2. „In dit stelsel dwingen concurrentie en winstbejag tot voortdurende verbetering der techniek ter besparing van arbeidsloon. Het leidt tot opeenhooping van rijkdom bij de kapitalistische klasse, tegenover armoede, onzekerheid van bestaan en afhankelijkheid, afmattende, geestdoodende en ongezonde arbeid van mannen en vrouwen, onmatig lange arbeidstijd naast werkloosheid; kinderarbeid; vernietiging van het gezinsleven en terruggang van het lichamelijk weerstandsvermogen bij het proletariaat; tot voortwoekerend pauperisme en prostitutie, alcoholisme en misdaad. Zoo is de arbeidersklasse, waar de kapitalistische winsthonger niet door haar tegenstand wordt gebreideld, ten prooi aan toenemende ontaarding en ellende, alleen beperkt door de natuurlijke grenzen van menschelijke ontbering en door de eischen van het kapitalistisch belang zelf. De wanverhouding tusschen de toenemende productiviteit van de arbeid en de geringe koopkracht der massa en het gemis aan maatschappelijke regeling der voortbrenging leiden telkens weer tot crisissen in het bedrijfsleven, die deze aan het wezen der kapitalistische warenproductie verbonden strekkingen nog verscherpen.”

De twee kenmerkende eigenschappen van het kapitalisme zijn vrije concurrentie en winstbejag. Het winstbejag maakt, dat met de werkelijk bestaande behoeften geen rekening wordt gehouden, slechts met de *koopkrachtige* vraag naar een product. Daarom wordt, als er in een tak van luxe-industrie geld is te verdienen, de behoefte der massa's aan beter kleeding, degelijker voedsel enz. genegeerd. Om het

aanbod niet te groot te maken en dus de winst hoog te houden, worden telkens weer producten, waaraan groote behoefte bestaat, *vernietigd*.

Terwijl hongersnood in Rusland of China heerscht, wordt in Canada of Zuid-Amerika het graan in de locomotieven opgestookt. Wie geregeld de couranten volgt, vindt altijd weer dergelijke voorbeelden.

Uit de „Nieuwe Rotterdamsche Courant” van 8 Juni 1931:
„Koffie in zee geworpen.

In overeenstemming met het plan in zake bescherming van de Braziliaansche koffieproductie zijn er gisteren te Rio de Janeiro opnieuw 4500 balen koffie in zee gestort. Binnenkort zullen nog 40.000 balen volgen.”
Zoo is het kapitalisme.

Ongeacht de persoonlijke bedoelingen van de leidende kapitalisten leidt het winstbejag aan alle kanten tot onmenselijk optreden. Wij zagen reeds, dat het de ondernemers er toe drijft, het arbeidsloon zoo laag mogelijk te houden.

Dat het winstbejag ook voor de maatschappij nuttige resultaten heeft opgeleverd, mag niet worden ontkend. Het leidt tot voortdurende verbetering der techniek, daar men steeds weer tracht de arbeid van menschen door de goedkoopere arbeid van machines te vervangen. In de loop van de kapitalistische ontwikkeling is zoo het aandeel van het arbeidsloon in de productiekosten steeds gedaald. Bovendien wordt het geld, door de kapitalisten verdiend in de vorm van kapitaalrente, grondrente of ondernemerswinst, voor een deel dadelijk weer in het bedrijfsleven belegd. Dat schept de mogelijkheid tot het vervaardigen van nieuwe voortbrengingsmiddelen, die noodig zijn ter vervanging van de oude en niet minder in verband met de toenemende bevolking en de voortdurend stijgende behoeften.

Wij raken hier aan het probleem der *kapitaal-vorming*, één van de groote batterijen, die de tegenstanders tegen de arbeidersbeweging in het vuur brengen. Uit het bovenstaande blijkt reeds, dat wij de noodzakelijkheid ervan niet ontkennen; er moet kapitaal zijn, om de productiemiddelen uit te breiden. Maar die kapitaalvorming is in het kapitalisme in handen van particulieren. Een deel van het gewonnen kapitaal wordt in de practijk *niet* belegd, maar door de bezitters voor persoonlijke luxe-uitgaven vernietigd. En voor zoover het wel belegd wordt, geschiedt dit willekeurig; men houdt, wat in het kapitalisme natuurlijk is, geen rekening met de bestaande behoeften, maar met veronderstelde winstmogelijkheden.

In de socialistische maatschappij zal eveneens kapitaalvorming plaats hebben, maar dan door de gemeenschap, die alle voortbrengingsmiddelen in eigendom heeft. De nuttige functie der kapitaalvorming, tegenwoordig door de kapitalisten verricht, kan veel beter en doelmatiger door de gemeenschap worden overgenomen. Zij zal dan systematisch, in verband met de bestaande behoeften, plaats hebben.

Ook in de socialistische maatschappij zal dus „meerarbeid” voorkomen, zal de arbeider niet de geheele opbrengst van zijn arbeid in loon ontvangen, maar zal hij een deel ervan, ter wille van kapitaalvorming, aan de gemeenschap moeten laten.

De *concurrentie* leidt tot een voortdurende strijd tusschen de ondernemers, om elkaar de winst te ontnemen. Deze strijd wordt met alle middelen gevoerd; zonder mededoogen wordt de concurrent „doodgedrukt”. De concurrentie is de oorzaak van een in de grond beestachtige moraal. Het recht van de sterkste, d.w.z. van hem, die het meeste kapitaal achter de hand heeft, heerscht. De voorstelling, door de verdedigers van het kapitalisme gegeven, dat de bekwaamste het wint, gaat slechts in enkele gevallen op; over het algemeen wint de rijkste het. „Gelijke kansen” bestaan er in het kapitalisme niet.

Ook de concurrentie heeft nuttig werk gedaan. Ook zij heeft de ondernemers tot verbetering der techniek gedwongen. Voorts dwong zij in de eerste

periode van het kapitalisme de ondernemers er toe, tegen zoo laag mogelijke prijs te verkoopen, wat de verbruikers ten goede kwam. Later wordt uiteengezet, hoe de concurrentie steeds meer door het kapitalisme zelf wordt uitgeschakeld.

Winstbejag en concurrentie hebben in de loop van de 19e eeuw over een groot deel van de wereld een geweldige ontplooiing van de productiemiddelen mogelijk gemaakt. Met alle critiek op het kapitalisme mogen wij nooit vergeten, dat het een historisch-onmisbare periode vormt. Het kapitalisme heeft het grootsche productieapparaat geschapen, dat eerst voorziening in aller behoeften volgens een planmatige, socialistische voortbrenging mogelijk maakt.

Cijfers, die de groei van het productieapparaat demonstreeren, zijn in ieder handboek van economische geschiedenis te vinden. Hier een enkel staaltje:

In de jaren 1839 tot 1908 steeg het vermogen van de in Frankrijk gebruikte machines van 33.000 paardekrachten tot 2.663.697. In dezelfde periode steeg het aantal paardekrachten van het veel sneller geïndustrialiseerde Pruisen van 12.278 tot 6.069.164; (een verhouding, ongeveer, als 1 : 500).

Stelt men het wereldverkeer in 1800 op 1, dan krijgt men voor:

1830	1½
1850	3
1860	4 à 5
1880	10
1910	27

Stelt men de vraag echter zoo: wat doet het kapitalisme met dit schitterend voortbrengingsapparaat, dan kan de critiek niet scherp genoeg zijn. De concurrentie, en, over het algemeen, het ongeorganiseerde, anarchistisch karakter der kapitalistische productie, veroorzaken een grenzenloze *verspilling*.

Verspilling, zoowel bij de productie, als bij de distributie (letterl.: verdeling) van het voortgebrachte.

Het is van belang, de cursisten, enkele voorbeelden van deze verspilling te geven. Belangrijke gegevens vindt men in de cursus-Kuyper, blz. 918-922; in het door Dr. Van der Waerden vertaalde boekje van Walther Rathenau: „Op nieuwe banen”. (Het oordeel over het kapitalisme van Rathenau is daarom van zooveel belang, omdat hij één van de leidende figuren was, en in de Deutsche industrie, en in het Deutsche bankwezen. Zijn vernietigende critiek op het kapitalisme is dus afkomstig van iemand, die het kapitalistisch stelsel van binnen uit kende.) Voor de verspilling in de distributie zie men het nieuwe boekje van S. R. de Miranda: „De weg van producent tot consument”.

Verspilling heeft in het kapitalisme plaats door het vervaardigen van weelde-artikelen; door de ondoelmatige ligging van fabrieken; door het hopeloos op en neer vervoeren over geweldige afstanden van grondstoffen en half-producten; (zie Rathenau); door reclame, die bovendien vaak de strekking heeft, niet bestaande behoeften kunstmatig op te wekken ter wille van winst. — Een Amerikaansche professor berekende, dat het in verschillende bedrijven mogelijk zou zijn, goederen van dezelfde kwaliteit tegen de helft van de prijs aan de verbruikers te leveren, als door organisatie van de bedrijfstak de zeer dure reclame overbodig kon worden gemaakt. — Hoeveel productieve kracht gaat niet verloren bij de hardnekkige pogingen der concurreerende fabrikanten, om elkaar, door het uitzenden van handelsreizigers, de opdrachten af te snoepen? Rathenau wijst op de wantoestand, dat „honderdduizenden jaar-in-jaar-uit de treinen vullen om de handelszaken der concurrenten uit te vechten, met het gevolg, dat iedere firma op het eind van het jaar niet veel minder verkocht heeft dan in het vorige.”

Het ergst is de verspilling wel in de distributie. Het aantal kleine winkeltjes, die alle net of net niet kunnen bestaan, is schrikbaren hoog; (kruidenierswinkels, sigarenwinkels, enz.). Een oneindige hoeveelheid productieve kracht wordt verspild, zegt Rathenau, bij deze toestand, dat „tienduizenden krachtige mannen in de groote steden achter de toonbanken loeren”.

En de door het kapitalisme veroorzaakte werkloosheid, welk een onmetelijke dagelijksche verspilling van arbeidskracht beteekent zij niet? Verder noem ik alleen nog de onver-

gelijkelijke verspilling, en aan menschen, en aan materiaal, die de oorlog en de oorlogsvoorbereiding veroorzaken.

De kapitalistische productiewijze is een chaos, waar dagelijks kostbare productiekrachten verspild worden ten koste van de maatschappij in haar geheel.

Want, dit begripe men wel, de term „verspilling” is hier gebruikt in maatschappelijke zin. Voor de fabrikant, die reclame maakt, of handelsreizigers uitzendt, behoeft het geen verspilling te beteekenen. Maar voor de maatschappij heeft de zoo aangewende productiekraacht geen waarde. Geld uitgeven, „het geld laten rollen”, beteekent op zichzelf geen voordeel voor de maatschappij. Het hangt er van af, *waarvoor* het geld wordt uitgegeven. Wie zijn geld leent aan een fabrikant, opdat deze er een fabriek van bouwt, wendt zijn geldt productief aan; wie het uitgeeft voor een groot feest, verspilt het. Wie flink eet en zoodoende zijn arbeidskracht in stand houdt, heeft voor dat eten productieve uitgaven; doch wie zich te buiten gaat aan overdaad, verspilt zooveel, als hij onnoodig boven het normale uitgeeft. Bouw van scholen, enz. is, uit maatschappelijk oogpunt gezien, productief, ook al levert het geldelijk nadeel op.

Het is niet in te zien, hoe aan de verspilling, die het kapitalisme veroorzaakt, op andere wijze een einde te maken is dan door een socialistische regeling van productie en distributie. De socialistische maatschappij, die door middel van de socialistische klassenstrijd voor het kapitalisme in de plaats zal worden gesteld, zal berusten op: gemeenschapsbezit der productiemiddelen; en op de daardoor eerst mogelijk geworden systematische productie voor de bestaande behoeften.

Deze algemeene karakteristiek van het kapitalisme moest voorafgaan aan de behandeling van de gevolgen van dit stelsel voor de arbeidersklasse, waaraan de hier toegelichte § 2 van het Beginselprogram in het bijzonder is gewijd. Deze § beschrijft de werking van het kapitalisme in zijn zuiverste vorm. Dat het geen zwartgallige fantasie is, hebben de

feiten bewezen in de tijd, dat het machine-kapitalisme pas zijn intrede had gedaan. In die tijd gold een minimum-levensstandaard voor de arbeiders — „te weinig om van te leven, en te veel, om ervan te sterven” — als een noodwendigheid.

Materiaal om zich en zijn cursisten een indruk te vormen van de toestand der arbeidende klasse in die periode van „ongebreedeld kapitalisme”, is o.a. te vinden in het boek van Friedrich Engels: „Toestand der arbeidende klasse in Engeland”; ook in „Het Kapitaal” van Marx zijn hieromtrent vele gegevens verzameld. Verder verwijs ik naar het reeds genoemde werk van IJzerman: „Het moderne Kapitalisme”. Nederlandsche toestanden vindt men beschreven in het boek van Henr. Roland Holst, „Kapitaal en arbeid in Nederland” en in dat van Dr. I. J. Brugmans, „De arbeidende klasse in Nederland in de 19e eeuw”; voor Frankrijk leest men afschuwelijke voorbeelden in het boek van Paul Louis, „Histoire de la classe ouvrière en France”.

De hier in het program genoemde „neerdrukkende strekkingen”, waaronder het proletariaat in het kapitalisme gebukt gaat, spreken over het algemeen voor zichzelf. De kinderarbeid was wel de ergste vorm van uitbuiting tot op het merg. Zij werd mogelijk door de invoering van de machines, waardoor veel arbeid tot enkele eenvoudige handgrepen werd teruggebracht. In de Engelsche kant-industrie werden nog omstreeks 1860 kinderen van 9 tot 10 jaar 's morgens om 3 uur uit hun bedjes gehaald, om te werken tot 's avonds 10 uur. De ondragelijk lange werktijden — arbeidsdagen van 14—16 uur vormden geen uitzondering —, de lage loonen, de ongezonde, bedompte en onveilige fabrieksruimten (ook daarin is, dank zij het winstprincipe, eerst verbetering gekomen, toen de werkgevers daartoe gedwongen werden), de onmenselijke woningtoestanden, — dit alles leidde tot een algeheele lichamelijke uitputting

en geestelijke afstomping van het proletariaat. In de nieuwe Engelsche industriesteden stierven in 1837 zelfs 58 % der kinderen beneden de vijf-jarige leeftijd. Door deze omstandigheden werd het gezinsleven, waarover de verdedigers van het kapitalisme zich zoo dierbaar plegen uit te laten, inderdaad vernietigd. Bovendien bleken de lage loonen en andere factoren van de groot-industriële arbeid de prostitutie in de hand te werken. In dit verband moet bovenal de werkloosheid worden genoemd, die hieronder, te samen met de kapitalistische crisissen, zal worden behandeld.

Is deze schildering van het kapitalisme overdreven? Geenszins; in de eerste periode van het kapitalisme hebben de feiten gesproken. Het kapitalisme „leidt tot” deze uitwassen, altijd en overal, tenzij.... er een *tegenkracht* optreedt, die de *natuurlijke* werkingen van het kapitalisme tempert. Die tegenkracht bestaat: het is de arbeidersbeweging; het georganiseerde verzet der arbeiders zelf. Het is de betrekkelijke kracht van de arbeidersbeweging, die bewerkt heeft, dat de ergste gevolgen van het kapitalisme — door wetten en door de actie der vakbeweging — zijn opgeheven. Doch dat verandert aan het *wezen* van het kapitalisme niets. Deze passage van het program roept de arbeiders dus toe: laat u niet bedriegen omtrent het ware karakter van het kapitalisme; al deze rampen hangen U boven het hoofd, als gij uw strijd en uw organisatie zoudt opgeven.

Bovendien: de onzekerheid, het gevaar, weer in de oude ellende te worden teruggestooten, blijft bestaan, zoolang niet aan het kapitalistische stelsel een einde is gemaakt. Dát deze onzekerheid bestaat, is vooral een gevolg van de steeds toenemende werkloosheid, waarover nu uitvoeriger moet worden gesproken.

De oorzaak van de werkloosheid is het kapitalistisch stelsel in het algemeen. De belangrijkste factoren, die tot werkloosheid leiden, zijn:

a. De verhooging van de arbeidsproductiviteit, waartoe in de eerste plaats het in gebruik nemen van steeds verder volmaakte machines moet worden gerekend, waardoor menselijke arbeidskracht kan worden uitgeschakeld. Dit geschiedt onder de drang van het winstprincipe. Ook de arbeiders zelf, die door organisatie de loonen wisten te doen verhoogen en tot beperking van de werktijd dwongen, waardoor de menselijke arbeidskracht duurder werd, hebben zoo de technische ontwikkeling verhaast.

Het rad der geschiedenis kan niet worden teruggedraaid. De volmaking der machines is uit maatschappelijk oogpunt een voordeel; zonder haar zou het niet mogelijk zijn, ook maar in de geringste behoeften van de tegenwoordige, voortdurend toenemende, bevolking te voorzien. Indien de productie socialistisch geregeld was, zou zij alleen heilzaam zijn. (Hierop wordt straks teruggekomen). In het kapitalisme is zij een ramp voor de arbeiders, die zij tot werkloosheid brengt.

b. De vervanging van mannelijke arbeidskrachten door vrouwen en kinderen, wat ook eerst door de mechanisatie mogelijk is geworden.

c. Het aantal mannelijke arbeidskrachten blijft toenemen door de „proletariseering” van de kleine baasjes, die de concurrentie tegen het grootbedrijf niet kunnen volhouden.

Deze kleine baasjes worden dus, door de werking van het kapitalistisch stelsel, ten bate van de grootere bezitters „ont-eigend”. Niemand bekommert zich om hun lot. Indien dus in de toekomst de socialisten de groote bezitters zullen ont-

eigenen, om de productiemiddelen in handen van de gemeenschap te brengen, doen zij niet anders dan „de onteigenaars onteigenen”.

d. De bevolkingstoename, waardoor een steeds grooter aanbod van arbeidskrachten ontstaat. Men zal zeggen: met de toename van de bevolking nemen ook de behoeften toe. Zeer zeker; maar daar stoort het kapitalisme zich niet aan, dat alleen voor een *koopkrachtige* vraag produceert. Als de rijkdom van de maatschappij als geheel beschouwd niet minstens even sterk toeneemt als de bevolking, heeft er een gemiddelde verarming plaats.

Enkele van de tegenwerkende factoren zijn:

a. De arbeidskrachten, die noodig zijn voor de vervaardiging van de nieuwe machines. Dit getal moet steeds kleiner zijn dan dat der door die machines uitgestooten arbeiders, anders zou de invoering dier machines niet loonend zijn.

b. De opening door het kapitalisme van nieuwe afzetgebieden, waardoor de vraag naar arbeidskrachten weer wordt vermeerderd. Dit vond vóór de oorlog, in de periode van de snelle kolonisatie en het in exploitatie brengen van de Westelijke deelen van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, inderdaad in sterke mate plaats. Het was oorzaak, dat vóór de oorlog de toenemende werkloosheid, die door socialistische schrijvers was voorspeld, achterwege bleef. Doch de maagdelijke, nog niet door de kapitalistische exploitatie bereikte gebieden raken uitgeput, en wij beleven dan ook een steeds ernstiger werkloosheid, die in de ééne periode grooter is dan in de andere, maar gemiddeld met fatale zekerheid stijgt.

Deze duurzame werkloosheid vormt een voortdurende bedreiging voor het proletariaat en voor de gedeeltelijke verbeteringen, die het heeft weten te

veroveren. Zij beteekent een overschot van aanbod en een tekort van vraag op de arbeidsmarkt, die in de richting van loondruk moeten werken. Het steeds voorhanden zijn van een „industriëel reserveleger” versterkt de economische overmacht van de bezittende klasse. Zoo ontstaat de economisch ongunstige positie van de arbeidersklasse, die haar, zooals wij verder zullen zien, dwingt, de strijd tegen het kapitalisme als stelsel op te nemen.

De werkloosheid beteekent voor de millioenen gezinnen, die er het slachtoffer van zijn, een materiële en zedelijke ramp. Indien wij zeggen, dat deze ramp in de socialistische maatschappij niet meer zal bestaan, dan is dat niet een vage belofte, maar een onmiskenbaar feit. Immers, in een *georganiseerde* productie zal de invoering van een nieuwe machine door de gemeenschap, voor die gemeenschap een grootere totaal-rijkdom beteekenen en ten goede komen aan ieder van haar leden. De productieve arbeid, die verricht moet worden, zal, in een georganiseerde voortbrenging, over *alle* beschikbare arbeidskrachten worden verdeeld. In het ongeregelde, naar persoonlijke willekeur werkend, kapitalistische voortbrengingsstelsel is dat onmogelijk.

Men kan het zich, met een bekend voorbeeld, aldus duidelijk maken: Tien menschen komen, ten gevolge van een schipbreuk, op een onbewoond eiland terecht. Zij gaan met zijn tien aan het werk om in hun onderhoud te voorzien, en moeten daarvoor twaalf uur per dag werken. Na eenige tijd vinden zij een hoeveelheid landbouwwerktuigen en andere werktuigen, die vroegere schipbreukelingen daar hebben achtergelaten. Deze werktuigen stellen hen in staat, dezelfde hoeveelheid arbeid in de helft van de tijd te verrichten. Wat doen zij nu? Zij doen *niet* als het kapitalisme, dat zou redden: wij kunnen het nu met zijn vijven af, dus gooien wij de andere vijf er uit, die moeten maar verhongeren. Voor zoo'n klein maatschappijtje voelt ieder, hoe absurd dat zou

zijn. Zij kunnen twee dingen doen: òf zij werken voortaan ieder zes uur, òf zij werken ieder negen uur en voeren hun productie op, zoodat zij nu in behoeften kunnen voorzien, die vroeger onbevredigd moesten blijven.

Volgens hetzelfde beginsel zal in het groot in de door de gemeenschap geregelde voortbrenging van de socialistische maatschappij worden gehandeld.

Op dezelfde wijze zullen natuurlijk ook de door de opheffing van de boven besproken kapitalistische verspilling vrijgekomen arbeidskrachten worden geplaatst. Ontslag van de in werkelijkheid on-productieve handelsreizigers zou in het kapitalisme een geweldige vermeerdering van de werkloosheid ten gevolge hebben; in de socialistische maatschappij zullen zij, met de anderen, het benodigde productieve werk verdeelen.

Over de vraag, in hoeverre binnen het kapitalistisch stelsel verkorting van de arbeidsduur of loonsverlaging de werkloosheid kunnen tegengaan, zie men de artikelen van Tinbergen, Oudegeest, Van der Waerden en De la Bella in de Socialistische Gids van 1931.

De werkloosheid is in het kapitalisme een blijvend kwaad; zij is echter niet altijd even groot. De fatale omvang, waarin wij haar in 1931 beleven, is een gevolg van de economische *crisis*. Over deze crisissen, waarin het kapitalistische stelsel na een periode van algemeene economische opbloei telkens weer geraakt, moeten wij thans spreken.

Het program zegt, dat de crisissen ontstaan ten gevolge van de wanverhouding tusschen de uitbreiding van het productieapparaat en de koopkracht der massa; en ten gevolge van het ontbreken van een maatschappelijke regeling der voortbrenging. Het eerste moet als een gevolg van het tweede worden beschouwd; in het kapitalisme ontbreekt het „plan”. Gedreven door het winstbejag trachten de kapitalistische ondernemers in een periode van economische bloei elkaar vóór te zijn bij het veroveren van de koopkrachtige markt. Naast elkaar, tegen elkaar en

zonder overleg drijven zij, ieder voor zich, het productievermogen van hun bedrijven op. Er wordt veel geld verdiend en het overschot van kapitaal wordt in nieuwe voortbrengingsmiddelen belegd; vooral de productie van voortbrengingsmiddelen, machines, enz., neemt snel toe. Een tijd lang gaat alles prachtig, totdat plotseling blijkt, dat men veel te ver is gegaan; als een kaartenhuis zakt de kapitalistische voortbrenging ineen. Er is overproductie; d.w.z., dat de voortbrengers van hun producten geen *koopkrachtige* vraag meer vinden en met groote voorraden blijven zitten.

De gevolgen zijn: bij de kapitalisten faillissementen van dié bedrijven, die niet voldoende reserves hebben om de schok te doorstaan; bij de arbeiders sterk toenemende werkloosheid. Tegenwoordig blijkt de uitgebreide onderlinge aaneensluiting der industrieëlen de gevolgen van de crisis voor de bezitters in belangrijke mate te kunnen verzachten. Op de arbeiders drukt zwaarder dan ooit de ramp der werkloosheid. De productie in de industrieën, die verbruiksgoederen voortbrengen, moet èn ten gevolge van de groote voorraden, èn ten gevolge van de algemeene verarming, die de vraag doet dalen, worden beperkt (= ontslag van arbeidskrachten). De productie van productiemiddelen — waarnaar nu in de verbruiksgoederenindustrie te weinig vraag bestaat — moet nog sterker worden beperkt (= massaal ontslag van arbeidskrachten). Zoo dreigt een hopelooze kringloop te ontstaan: het ontslag van duizenden arbeiders beteekent vermindering van de koopkracht; deze vermindering van de koopkracht leidt tot verder ontslag van arbeiders.

Het bovenstaande is een sterk vereenvoudigde samenvatting van het crisis-probleem. Een wetenschappelijke behandeling

van dit vraagstuk lijkt mij voor een cursus als deze onmogelijk. Wie dieper op de zaak wil ingaan, vindt het materiaal in het boek van S. de Wolff, „Het economisch getij”; in de passage van de cursus-Kuyper (blz. 956 e.v.), waar hij de crisis behandelt, en in de studie van Prof. Emil Lederer: „Wege aus der Krise”.

De vraag, hoe de crisis haar einde vindt en op welke wijze dat einde kan worden verhaast, moest hier onbesproken blijven. Evenmin kon aandacht worden gewijd aan de met de crisis samenhangende vraagstukken van geldpolitiek of aan de vrijwel op zich zelf staande landbouw-crisis, die zich op het oogennblik zoo sterk laat gevoelen.

De crisissen bewijzen, dat in het kapitalisme aan de mensch de leiding over het door hem geschapen machtig productie-apparaat is ontglipt. Het laatste congres der Socialistische Arbeiders Internationale (Weenen, 1931), stelde terecht vast, dat de crisissen met alle daaraan verbonden ellende voor de arbeidersklasse zullen *blijven* voorkomen, zoolang het kapitalisme de leiding van de voortbrenging heeft. Slechts de vervanging van het kapitalisme door het socialisme — georganiseerde productie voor de bestaande behoeften, wel volgens een „plan” — kan de wereld van de crisissen verlossen.

Het crisisgevaar is in de jaren na de wereldoorlog verscherpt — en de crisis, die de wereld thans doormaakt, is erger dan één van haar voorgangsters, ten gevolge van de ongekend snelle opvoering van de arbeidsproductiviteit, die men *rationalisatie* noemt. (Letterl.: het doeltreffend maken van de voortbrenging).

De rationalisatie is de voortzetting van het reeds besproken proces van verhooging der arbeidsproductiviteit ter besparing van menselijke arbeidskracht; zij beteekent echter een *sterk versnelde* voortgang van dat proces. Zij doet zich voor in de uit de jeugdperiode van het kapitalisme bekende vorm van invoering van verfijnde machines, die menselijke arbeidskracht overbodig maken; doch ook in andere vormen, o.a. door, met behulp van ingewikkelde wetenschappelijke berekeningen en proeven, zooveel mogelijk uit iedere arbeider

te halen; (de rationalisatie of *intensivering* van de arbeid).

Onder de druk van verschillende omstandigheden is, uit maatschappelijk oogpunt gezien, de rationalisatie te snel en vooral ten gevolge van haar op particuliere winst gericht karakter van maatschappelijk standpunt bezien op onjuiste wijze, toegepast; (bijv. als door de sterke uitbreiding van de arbeidskracht van de arbeider deze reeds op jeugdige leeftijd als invalide ten laste van de gemeenschap komt. (Fehl-rationalisierung", noemt Otto Bauer dit verschijnsel) deze „vergroot de winstmogelijkheid van de enkele ondernemers, maar vermindert de productiviteit van de arbeid voor de maatschappij in haar geheel". Daardoor is de crisis nu ernstiger dan ooit te voren.

Indien de cursusleider over voldoende tijd beschikt, is het van groot belang, de rationalisatie en alles wat daaraan vastzit, uitvoerig te behandelen. Hij vindt daarvoor materiaal in de brochure van Dr. Van der Waerden, „Over rationalisatie en werkloosheid" en vooral in het pas verschenen, meesterlijke boek van Otto Bauer, „Rationalisierung und Fehlrationalisierung".

Hier is slechts plaats voor een enkele opmerking.

Hoe sterk de arbeidsproductiviteit is opgevoerd, kan uit enkele cijfers blijken. In Amerika is tusschen 1914 en 1927 de productie per uur en per arbeider toegenomen in de volgende verhouding:

in de papierfabrieken met	40%
in de staalfabrieken en pletterijen met.....	46%
in de cementfabrieken met	54%
in de meelfabrieken met	59%
in de hoogovens met	103%
in de automobielfabrieken met	178%

In de Nederlandsche steenkolenmijnen is de prestatie per jaar en per arbeider in de jaren tusschen 1921 en 1927 anderhalf maal zoo groot geworden. (Dit beteekent dus, dat men voor het produceren van een zelfde hoeveelheid steenkool slechts twee derde van het aantal arbeiders noodig heeft.) In de Philips-fabrieken blijkt tusschen de jaren 1900 en 1928 een prestatievermeerdering per arbeider, die tusschen het zeventien-voudige en het vijftig-voudige varieert, enz.

Het brandende vraagstuk is nu dit: toen, in de aanvang van het kapitalisme, de handenarbeid door machinearbeid vervangen werd, werd wel tijdelijk arbeidskracht uitgestooten en de werkloosheid vergroot, maar dit proces beteekende

tevens een zoo sterke vergrooting van de algemeene welvaart en opening van nieuwe productiemogelijkheden, dat binnen afzienbare tijd de vrijgekomen arbeidskrachten weer door het productie-apparaat konden worden opgenomen. Zal zich nu, na de nieuwe „economische omwenteling”, die de rationalisatie der laatste tien jaren beteekent, een dergelijke ontwikkeling voordoen? Of zal zij een blijvende vergrooting van de duurzame werkloosheid met zich brengen? Over het antwoord op deze vraag loopen ook onder de socialisten de meeningen uiteen. Na het op vorige bladzijden behandelde is het duidelijk, dat wij mogen zeggen: in een planmatige, socialistische voortbrenging, zou de „Fehlrationalisierung” voorkomen zijn en zou de nieuwe opvoering der arbeidsproductiviteit alle leden der gemeenschap, ook de arbeiders, slechts ten goede komen. (Vgl. blz. 32). Men kan verder gaan en met Bauer zeggen, dat de grondidee van de rationalisatie — het opvoeren van de arbeidsproductiviteit door zoo redelijk mogelijke inrichting der productie in haar geheel — in wezen in strijd is met de stelselloosheid en verspilling, die het kapitalisme eigen zijn, zoodat ook deze rationalisatie, met andere later te bespreken factoren, bewijst, dat de economische ontwikkeling zelve gaat in de richting van de planmatige socialistische productie.

Wie het betoog van Bauer leest, moet toegeven, dat hij tot de volgende conclusie *moet* komen: „Eerst de socialistische maatschappijvorm verandert de methodische toepassing van de wetenschap op alle takken van menschelijke arbeid van een vijandelijke macht, die over ontelbare menschenlevens vernietigend heengaat, in een vreedzaam middel, om de welstand van allen te verhoogen en de arbeid van allen te verlichten.”

DERDE AVOND.

§ 3.

§ 3. „Dit wekt verzet bij het proletariaat, dat zich organiseert, zoowel in vakvereenigingen als op politiek gebied, en daarbij meer en meer tot het besef komt van zijn taak om het kapitalisme als stelsel te bestrijden en de leiding der maatschappij van de kapitalistische klasse over te nemen. Bij haar strijd om politieke rechten en sociale hervorming toch, stuit de arbeidersklasse, zoolang zij de maatschappij niet beheerscht, op de overmacht der heerschende klasse, die niet dan noodgedwongen, onder de invloed der wassende macht van het proletariaat, aan zijn eischen tegemoet komt en daarbij niet verder gaat, dan de handhaving harer heerschappij en het wezen van het kapitalistische stelsel het gedoogen.”

Hier komt de „tegenkracht” op het tooneel, het proletarisch verzet, dat overal wel zoo sterk is, dat het de in de vorige § aangegeven neerdrukkende strekkingen gedeeltelijk en tijdelijk heeft kunnen opheffen. „Het is de behoefte om te leven”, zegt Troelstra, „die de arbeider noodzaakt in loondienst te gaan bij de ondernemer; het is diezelfde behoefte om te leven, die hem tot verzet noopt, zoodra het besef, dat zijn leven en gezondheid en die zijner vrouw en kinderen gevaar loopen, in hem ontwaakt.”

De oudste vorm van het proletarisch verzet was de directe noodweer: de arbeiders sloegen de machines stuk, die zij alleen als broodroovers konden beschouwen. Ook het politiek verzet droeg oorspronkelijk het karakter van het voorbereiden van de gewapende opstand, de staatsgreep. Resultaten bereikten de proletariërs met deze wanhoopsuitbarstingen niet. Door de ontwikkeling van het kapitalisme in

steeds grooter getale samengedreven in fabrieken en werkplaatsen, beseften zij weldra de noodzakelijkheid van aaneensluiting, *organisatie*. Overal is de arbeidersklasse, vaak eerst door schade en schande wijs geworden, tot het inzicht gekomen, dat alleen van *organisatie* heil is te verwachten.

Wat er aan verbeteringen voor de arbeiders is tot stand gekomen, is alles door de organisatie bereikt. In 1847 sloot het Communistisch Manifest met de roep: „Proletariërs aller landen vereenigt u!” en alleen door aan deze oproep gehoor te geven, heeft het proletariaat de tegenkracht kunnen vormen. De ongeorganiseerden — zoowel op vakvereenigingsgebied als op politiek gebied —, zij, die de aan de organisatie verbonden offers en risico niet op zich durfden nemen, zij zijn altijd de *klaploopers* geweest, die, als een actie mislukte, veilig buiten schot bleven en als de actie slaagde, mede de vruchten ervan plukten. Het is dus onsocialistisch — onmarxistisch —, om, zooals tegenwoordig van communistische zijde gebeurt, op de „ongeorganiseerden” te speculeeren.

Sedert de tijd, dat het organisatiebeginsel bewust aanvaard werd, is het proletarisch verzet krachtiger en doelmatiger geworden. Het vertoont zich in twee vormen: de vakvereeniging en de politieke partij. Door de vakvereenigingen kunnen de arbeiders de patroons in bepaalde bedrijven en bepaalde plaatsen tot verbetering der arbeidsvoorwaarden dwingen. Al spoedig blijkt dan, dat de vakactie alleen niet voldoende is. Om de resultaten dezer verbeteringen over alle streken van een land, ook daar, waar de vakbeweging nog zwak is, uit te breiden, is de hulp van de wetgeving noodig; deze moet door bemiddeling van de politiek worden verkregen.

Trouwens, er zijn andere, en minstens even krachtige, factoren, die de arbeiders tot organisatie op politiek gebied nopen. Bij groote arbeidsconflicten vindt de arbeider de politie en de overheid tegen-

over zich; wetten die het „posten” of het stakingsrecht van verschillende groepen van arbeiders beperken, worden streng nageleefd. Aan den lijve voelt het proletariaat, dat de bezittende klasse ook de „politieke macht” over het gansche volk beheerscht. Voorts beseffen zij steeds duidelijker, dat hun klassebelang van hen eischt, zich ook als onafhankelijke politieke arbeiderspartij met andere punten van practische politiek bezig houden. De beteekenis van de wetgeving op het gebied van het militarisme, de belastingen, het onderwijs, de openbare gezondheidszorg, de woningpolitiek, enz. leeren zij door de practijk van hun leven inzien.

De politieke partij van de Nederlandsche arbeiders is de S. D. A. P.; de vakbeweging, waarin de socialistische arbeiders zich hebben aaneengesloten, is de „moderne”, het Ned. Verbond van Vakvereeningen (N. V. V.). De verhouding tusschen de twee onderdeelen van de proletarische organisatie heeft vaak tot moeilijkheden aanleiding gegeven. De syndicalisten, wier macht in ons land 25 jaar geleden gebroken is, en wier invloed sedert de wereldoorlog ook in landen als Frankrijk en Italië vrijwel verdwenen is, hadden de pretentie, de politieke partijen overbodig te maken; zij waren „anti-parlementair”. Ook tusschen de „moderne” vakcentrales en de socialistische partijen is het wel eens tot een machtsconflict gekomen. Op het oogenblik mogen wij zeggen, dat in ons land de onderlinge verhouding tot aller bevrediging geregeld is. Er bestaat tusschen de partij en de vakbeweging een hartelijke en nauwe samenwerking. (Op het gebied van de Arbeiderspers, het organiseeren van betoogingen, steun aan A. J. C., Instituut voor Arbeidersontwikkeling, enz.).

Een kort woord over de uitspraak, dat de kapitalisten, „niet dan noodgedwongen” tot verbeteringen in de toestand der arbeiders overgaan. Krachtens het heerschend principe van winstbejag zal de werkgever over het algemeen het loon zoo laag mogelijk trachten te houden, de werktijd zoo lang mogelijk. Dat, om hier wat te bereiken, *machtsvorming* en

dwang noodig zijn, hetzij door staking, hetzij door dreiging met staking, weet ieder arbeider. Doch ook voor het tot stand brengen van een „sociale wet” ¹⁾ is dwang, is *macht*svorming van de zijde der arbeiders noodzakelijk. De eerste sociale wetten van beteekenis kwamen in Engeland tot stand onder de drang van een fel-opstandige beweging der arbeiders, de zgn. Chartisten-beweging. Nooit is door de bezitters een hervorming gegeven, als de arbeiders niet een vuist maakten en dreigden. Het resultaat kan dan op twee wijzen worden verkregen: of de regeerders geven sociale wetten onder de directe druk van een machtige proletarische beweging — het sterkst is dat geschied na de Novemberdagen van 1918 —, of de regeerders geven sociale wetten om de arbeiders zoet te houden, om te pogen, de arbeiders van hun klasseorganisatie af te houden, om, zooals de Duitsche Rijkskanselier Bismarck het uitdrukte: „de socialisten de wind uit de zeilen te nemen!” Aan deze overweging had Duitschland het te danken, dat het voor de oorlog de beste sociale wetgeving bezat. De socialistische beweging is er niet minder krachtig om gegroeid.

Tegenwoordig staat de sociale wetgeving in de programs van alle politieke partijen. Een deel der burgerlijke verdedigers van het kapitalisme hoopt door de sociale wetgeving de „klassenstrijd te temperen”, en het kapitalistische stelsel voor de arbeiders bewoonbaar te maken; een hopeloos pogen, zooals wij weldra zullen zien. Een ander deel, zooals de Vrijheidsbond, bemoeit zich, ondanks officiële programpunten,

¹⁾ Een sociale wet heeft ten doel, de economisch zwakken, dus in de eerste plaats de arbeiders, tegen de schadelijke gevolgen van het kapitalisme te verdedigen; bijv.: de Arbeidswet, de Invaliditeitswet, de Veiligheidswet enz.

slechts met de sociale wetgeving, om deze te remmen of af te breken. De sociaal-democratie erkent, dat door de politieke strijd en de vakactie belangrijke verbeteringen voor het proletariaat verkregen zijn. Zij is in de parlementen bij de strijd voor die verbeteringen steeds vooraan gegaan. Maar zij toont de arbeiders aan, dat die verbeteringen eng begrensd zijn, zoolang niet het kapitalisme voor het socialisme heeft plaats gemaakt.

Opzettelijk laat het program zich niet uit over de moeilijke kwestie, *hoe ver* die verbeteringen binnen het kapitalisme kunnen gaan. In hun eerste periode van socialistisch werk, toen zij spoedig een proletarische revolutie verwachtten, hebben Marx en Engels aan de lotsverbetering binnen het kapitalisme weinig aandacht geschonken. Later zijn zij ten deze nadrukkelijk veranderd. Het program van onze Oostenrijksche zusterpartij (1926) ontkent het bestaan van de betrekkelijke verhooging van het proletarisch levenspeil niet, maar wijst vooral op de blijvende, groote onzekerheid (werkloosheid!) Het program van de Duitsche partij (1925) zegt: „Slechts door voortdurende strijd is het de arbeiders mogelijk, te voorkomen, dat zij steeds meer tot een toestand van ellende worden neergedrukt, en hun toestand te verbeteren.”

Waarom heeft zich in alle landen het verschijnsel voorgedaan, dat de door het socialisme tot bewustheid gekomen arbeiders zich niet beperken tot verzet tegen de *witwassen* van het kapitalisme, maar daarnaast de strijd tegen het *kapitalisme-als-stelsel* opnemen? Omdat er in het kapitalisme aan de proletarische lotsverbetering grenzen worden gesteld, die de arbeiders in hun strijd om een hooger levenspeil maar al te gauw bereiken. Telkens stuiten zij op bezwaren, die aan het wezen van het kapitalistisch stelsel verbonden zijn. Overal heeft de arbeidersklasse ondervonden, dat er een muur is, waarop alle pogingen tot verdere verbetering van hun lot afstuiten: het kapitalisme zelf. Reeds vóór de oorlog

viel het verschijnsel waar te nemen, dat, ondanks sterke organisatie, voor bepaalde groepen van arbeiders de geleidelijke lotsverbetering had moeten plaats maken voor een achteruitgang van de levensstandaard. Kijk naar de positie van de Engelsche of Duitsche arbeiders in de laatste jaren, en gij ziet hetzelfde in veel sterker mate. „Zoo komt het,” zegt Troelstra, „dat de verwoestende strekkingen van het kapitalisme, ondanks alle sociale hervorming, tegenover zich *moeten* vinden een proletariaat, dat, steeds meer bewust, zijn macht van aantal en organisatie, van willen en weten, met stijgende geestdrift en volharding, tegen het kapitalisme en de heerschappij der bourgeoisie in het veld voert”.

Dit is één van de punten, die bij de behandeling van het program het sterkst de nadruk verdienen. Men kan het nog met voorbeelden verduidelijken.

In bedrijven, waar zij sterk georganiseerd zijn, kunnen de arbeiders maar niet tot in het oneindige met het afdwingen van loonsverhooging doorgaan. Een loonsverhooging immers tast niet alleen de winst van de werkgever of de aandeelhouders aan, maar wordt in vele gevallen betaald door de verbruikers in de vorm van een hoogere prijs. Betreft het dus goederen, die voornamelijk door het proletariaat worden verbruikt, dan zou men zich kunnen denken, dat de arbeider als verbruiker verloor, wat hij bij de vakactie als producent gewonnen had.

Men zou kunnen meenen, de proletarische levensstandaard onbegrensd te kunnen verhoogen door een steeds hooger belasting op de inkomsten der bezitters te leggen. Ook aan de inkomstenbelasting is echter in de kapitalistische maatschappij een onoverkomelijke grens gesteld, (die, het zij hier ten overvloede gezegd, in onze kapitalistische staten nog bij lange na niet is bereikt). Vroeger is reeds de betekenis der kapitaalvorming uiteengezet; zoolang deze plaats moet hebben door tusschenkomst van de bezitters, en nog niet in handen van de gemeenschap is, mag een inkomstenbelasting nooit zoo ver gaan, dat zij de noodzakelijke kapitaalvorming voor de uitbreiding der productie onmogelijk maakt. (Natuurlijk is

hier slechts sprake van een inkomstenbelasting, wier opbrengst uitsluitend wordt aangewend voor sociale maatregelen; zoodra de staat die opbrengst zelf voor kapitaalvorming gaat gebruiken staat de zaak anders. Hier raken wij het gebied van de socialisatieplannen).

§ 4 en 5.

§ 4. „Intusschen schept de kapitalistische ontwikkeling zelve de economische voorwaarden voor een nieuw stelsel van voortbrenging, niet berustend op uitbuiting eener klasse door een andere, maar op maatschappelijk bezit en beheer der voortbrengingsmiddelen, waarvan het doel niet is het maken van winst voor enkelen, doch voorziening in de behoeften van allen.”

§ 5. „De concurrentie, in verband met de voortgang der techniek, dwingt steeds meer tot voortbrenging in het groot, vermindert de maatschappelijke beteekenis van het kleinbedrijf en maakt de kleinere ondernemers afhankelijk van het grootbedrijf of tot loonarbeiders.”

Is in § 3 aangegeven, dat, en waarom, de arbeidersklasse tot de overtuiging komt, dat het anders *moet*, in deze paragrafen wordt aangegeven, dat, en waarom, het anders *kan*. Het socialistisch stelsel kan niet worden gevestigd, voordat de maatschappelijke ontwikkeling er aan toe is, voordat de „economische voorwaarden” ervoor zijn vervuld. Het socialistisch streven der arbeiders is in overeenstemming met de ontwikkeling van het kapitalisme, is uit die ontwikkeling zelf voortgekomen. Terwijl het kapitalisme in de socialistische arbeidersorganisaties zijn eigen „doodgravers” gevormd heeft, wordt het door zijn eigen bewegingswetten in de richting van een meer

georganiseerde, meer maatschappelijke, ten slotte van een socialistische productie, gedreven.

Toch moet men het niet zoo voorstellen, alsof de wereld *van zelf* naar het socialisme glijdt. Er moet door de klasse, die daarvoor door de maatschappelijke ontwikkeling is aangewezen, voor gewerkt en voor gevochten worden. De economische ontwikkeling kan de bij haar passende sociale en politieke verhoudingen eerst verkrijgen door tusschenkomst van menselijke arbeid, menselijke strijd, menselijke offers.

De voor ons belangrijkste ontwikkelingswet van het kapitalisme is de voortdurende toename van het grootbedrijf: de *productieconcentratie*.

De belangrijkste elementen van § 5 moesten reeds in de voorgaande bladzijden behandeld worden: de opkomst en uitbreiding van de machinale groot-industrie, de verdringing van de kleine handwerkers door het grootbedrijf, enz. De cursus-leider zal het best doen, hier aan die vroegere behandeling te herinneren, en deze zoo mogelijk nog eens geheel in dit nieuwe verband op te halen. Ook bij de volgende paragrafen stuiten wij telkens op punten, die reeds in het voorgaande zijn uiteengezet; de uitvoerige herhaling van het reeds behandelde is bij een cursus van meerdere avonden van groot belang. De door mij in deze syllabus aan de volgende paragrafen toegevoegde verklaring zal korter zijn dan bij het voorafgaande, waardoor de cursus-leider voor deze „repetitie” de gelegenheid behoudt.

Waarom kan, sedert de opkomst van het machine-kapitalisme, het kleinbedrijf de concurrentie met het grootbedrijf niet volhouden? Het kleinbedrijf is finantieel niet in staat, de technische verbeteringen en groote machines, door de concurrentie vereischt, snel genoeg in te voeren; de arbeidsdeeling, die de productie goedkooper maakt, kan slechts in een groot-bedrijf volledig worden doorgevoerd; bij het groot-bedrijf is een beter overzicht en een sterker

beheerschen van de markt mogelijk; van de veelal sterk besparende samenvoeging van verschillende bedrijfstakken, kan in het kleinbedrijf geen sprake zijn. In één woord: het kleinbedrijf kan niet mee.

De bedrijfsconcentratie wordt tegenwoordig door schier niemand ontkend; de cijfers spreken hier een te duidelijke taal.

Een enkel voorbeeld:

Voor de Deutsche industrie worden de volgende percentages gegeven:

	1882	1895	1907	1925
Kleinbedrijf	55,1	42,7	29,5	22,7
Middelbedrijf	18,7	25,1	25	22,7
Grootbedrijf	26,2	32,2	45,5	54,6

Zooals men ziet een zeer sterke toename van het grootbedrijf, vooral ten koste van het kleinbedrijf. (Kleinbedrijf, waarin 1—5 personen werkzaam zijn; middelbedrijf, waarin 6—50 personen werkzaam zijn; grootbedrijf, waarin 51 en meer personen werkzaam zijn).

Voor de Nederlandsche industrie, handel en landbouw tezamen, vindt men de volgende verandering in de verhouding tusschen zelfstandigen (zij, die hun eigen baas zijn), en onzelfstandigen, (zij, die in loondienst zijn):

	1899	1909	1920
Zelfstandigen	32,5	31,6	23,8
Onzelfstandigen	67,5	68,4	76,2

De cijfers voor Nederland zijn steeds door Dr. Van der Waerden in zijn technisch-economische overzichten in de Socialistische Gids toegelicht. Aan het overzicht in het Augustus-nummer van 1931 ontleen ik het volgende:

De verhouding van het aantal „type-werklieden” (het aantal werkdagen, dat een bedrijf gedurende een jaar oplevert, gedeeld door 300) in de drie bedrijfsgroepen, veranderde in de jaren 1923—1929 als volgt:

	1923	1929
Kleinbedrijf	16,9	14,7
Middelbedrijf	29,6	28
Grootbedrijf	53,5	57,3

Wij hebben hier dus te doen met een geleidelijke, onmiskenbare ontwikkeling. Van der Waerden geeft een grafiek, waar-

uit de jaarlijksche, gestage toename van het grootbedrijf in deze zes jaren blijkt.

De overheerschende positie van het grootbedrijf is echter in werkelijkheid veel en veel grooter, dan uit de bovenstaande cijfers blijkt. Immers, de productiviteit van een arbeider is in een goed georganiseerd grootbedrijf veel grooter dan in een kleinbedrijf (Van der Waerden spreekt van „tientallen malen” groter). Het zijn juist de voornaamste bedrijven, waarin de concentratie het verst is voortgeschreden. Steeds meer wordt het zwaartepunt van de productie naar het grootbedrijf verlegd.

Nog grooter beteekenis verkrijgen bovenstaande cijfers over de laatste jaren, als men rekening houdt met de omstandigheid, dat het *rationalisatie*-jaren zijn; de invloed daarvan hebben de grootbedrijven heel sterk ondergaan, de kleinbedrijven ongeveer niet. Rationalisatie beteekent, zooals wij zagen, opvoering van de productie per arbeider; zij kan tengevolge hebben, dat een bedrijf arbeiders ontslaat — en het aantal type-werklieden van de statistiek dus vermindert — terwijl tegelijkertijd de productie wordt vergroot. (De gemeentelijke gasfabrieken en electriciteitscentralen te Amsterdam en Rotterdam ontsloegen zoo honderden arbeiders en voerden toch de productie in sterke mate op).

Het program ontkent niet, dat een groot aantal kleine bedrijfjes zijn bestaan weet te rekken. De omstandigheden, waaronder de kleine baasjes moeten ploeteren zijn veelal treurig. Het program heeft het recht te zeggen, dat de „maatschappelijke beteekenis van het kleinbedrijf” steeds afneemt.

Ten slotte zij er op gewezen, dat wij hier te maken hebben met een ontwikkelingswet van het kapitalisme. De socialisten zien in deze ontwikkeling het rijp worden van het bedrijfsleven voor socialisatie, maar zij hebben die ontwikkeling niet gemaakt, zooals hun maar al te vaak door de in nood komende middenstanders wordt verweten. Het kleinbedrijf gaat ten onder als slachtoffer van de onvermijdelijke, niet te stuiten economische ontwikkeling. Pogingen hette redden, zijn van te voren tot mislukking gedoemd.

Voor al in de handel blijven voorloopig een groot aantal kleine zaken bestaan. Men bedenke daarbij echter, dat deze winkeltjes of in werkelijkheid filialen van groote zaken zijn, of financieel geheel

afhankelijk van de groothandel. (Vgl. het reeds genoemde boekje van De Miranda). Met de groote warenhuizen, als de Bijenkorf, verovert het grootbedrijf ook langzamerhand het overwicht in de detailhandel. Het aantal kleinhandelaars mag voorloopig gelijk blijven, de onzekerheid van hun bestaan neemt toe en hun maatschappelijke beteekenis neemt af.

§ 6.

§ 6. „*Hoewel dit proces van bedrijfsconcentratie zich in de landbouwbedrijven tot heden niet op dezelfde wijze vertoont als in die van handel, verkeer en nijverheid, ziet men ook daarin de macht van het kapitaal toenemen, zoowel door de uitbreiding van het pachtstelsel, als door de wassende invloed van industriele ondernemingen op de landbouw en de beweging naar monopoliseering der markt door het grootkapitaal. Waar verder het agrarisch kleinbedrijf zich naast het grooter bedrijf handhaaft of uitbreidt, gaat dit gepaard met zoodanige ontbering en overarbeid van hen, die daarin hun bestaan vinden, dat het met de algemeene drang naar een hooger levensstandaard in de arbeidersklasse op den duur onvereinigbaar is. Bovendien wordt door de ontwikkeling van het fabriekswezen een steeds grooter deel van het eigenlijk agrarisch bedrijf naar het gebied der industrie overgebracht.*”

Voor al voor plattelandsafdeelingen is het van belang, de hier gegeven problemen uitvoerig te behandelen. Voor een litteratuuropgave inzake dit onderwerp verwijs ik naar de boekenlijst „Het Landbouwvraagstuk”, door de deskundige W. van der Sluis samengesteld, en als no. II in de door het Instituut uitgegeven serie „Boekenlijsten voor Arbeiders” opgenomen.

De cijfers leeren, dat in de landbouwbedrijven de bedrijfsconcentratie niet plaats heeft. Waarom kan

het kleinbedrijf zich in de landbouw wel handhaven? Er werken hier een aantal factoren, waarvan de voornaamste zijn:

Kan de productiviteit van de in de industrie gebezigde productiemiddelen onbeperkt worden opgevoerd, met de grond — voor de boer het belangrijkste productiemiddel — kan dat niet. Dan: een zaadkorrel, hoe goed ook verzorgd, brengt slechts een beperkt aantal vruchten voort; een koe, hoe goed ook gevoed, geeft slechts een beperkte hoeveelheid melk. Hier heerschen de wetten der natuur en menschelijke arbeid en kapitaal verrichten niet meer dan hulp-arbeid. Het agrarisch grootbedrijf is aan een groote oppervlakte gebonden; van een geconcentreerd toezicht, als in een fabriek, kan hier geen sprake zijn. De machine, die in de industrie tot de snelle ontwikkeling van het grootbedrijf leidde, kan in de landbouw slechts beperkte aanwending vinden. Een dure machine in een fabriek werkt het geheele jaar, vaak dag en nacht, door: in de landbouw is dat onmogelijk; een dorschmachine, een maaimachine enz. vinden slechts een klein deel van het jaar emplooi en zijn dus minder rendabel. Voor zoover de machine in de landbouw wordt aangewend, bevordert zij het grootbedrijf niet, daar zij coöperatief wordt aangeschaft en aangewend; door haar gemakkelijke verplaatsbaarheid is de landbouwmachine geschikt om gemeenschappelijk gebruikt te worden. De landbouwcoöperatie, vaak ook dienende voor de gemeenschappelijke aankoop van zaad en de gemeenschappelijke verkoop van producten, vormt de schakel tusschen de landbouw en de kapitalistische groothandel. Door middel van de coöperatie weet ook de kleine boer zich een deel van de voordeelen van het grootbedrijf te verschaffen.

Wil dit nu zeggen, dat de landbouwbevolking niet onder het kapitalisme te lijden heeft en dat wij deze bevolking per se tegenover ons zullen vinden bij onze strijd voor het socialisme? Geenszins. Behalve aan de later te bespreken druk, waaronder elke kleine verbruiker in het kapitalisme gebukt gaat, moet hier in de eerste plaats worden gedacht aan het *pachtstelsel*. Via de pacht trekt de kapitalist de opbrengst van de arbeid van boeren en landarbeiders tot zich. De eigenaar van de grond staat de grond ter bewerking af aan de boeren tegen een som, die in Zeeland 23%, in Groningen zelfs tot 40% van de opbrengst der productie opslurpt. Het pachtstelsel is één van de hatelijkste vormen van kapitalistische uitbuiting. Het toont de kapitalist duidelijk als de persoon, die parasiteert op de arbeid van de voortbrengende bevolking. Ongeveer de helft van de Nederlandsche cultuurgrond wordt door pachters geëxploiteerd. Doch ook de bezitters van de andere helft zijn in sterke mate van het grootkapitaal afhankelijk. Veelal is hun grond belast met een zware hypotheek, en via de hypotheekrente verhuist de opbrengst van hun arbeid naar de aandeelhouders van de hypotheekbanken.

Van evenveel belang is de toenemende invloed van de industrie op de landbouwbedrijven. Meer en meer neemt het industrieel grootbedrijf — hetzij particulier, hetzij in coöperatieve vorm — alle functies, behalve de organische productie, van de boer over. Men denke aan de zuivelindustrie, die de veeteelt van zich afhankelijk heeft gemaakt; aan de beetwortelsuikerindustrie, die de bietenboeren in haar macht heeft, enz. Ten slotte vindt de verkoop der landbouwproducten plaats op de wereldmarkt, die door het grootkapitaal wordt beheerscht.

De beteekenis van het landbouwbedrijf ten opzichte van het geheele bedrijfsleven van een land blijft voortdurend afnemen. Ziehier enkele cijfers voor Nederland (het aandeel van iedere bedrijfstak is in procenten uitgedrukt) :

	1899	1909	1920
Industrie	33,8	35,2	37,8
Handel en verkeer	16,8	18,4	19,6
Landbouw	29,6	27,3	22,9
Overige bedrijfstakken..	19,8	19,1	19,8

Voor het oogenblik schat Van der Waerden, dat in de industrie twee maal zooveel personen werkzaam zijn als in de landbouw. De beteekenis van deze cijfers is, dat voor de verwezenlijking van het socialisme de gezindheid der landbouwbevolking niet doorslaggevend is.

Maar de boer zal niet anti-socialistisch blijven. Hij zal inzien, dat hij over het algemeen als bewerker van gemeenschapsgrond vergeleken bij de tegenwoordige toestand vooruit zal zijn gegaan. Zijn belang bij de socialisatie van de bodem, waardoor de landheeren zullen worden uitgeschakeld, zal hij begrijpen. Dat de landarbeiders tegenover de strijd tusschen kapitalisme en socialisme in dezelfde positie staan als de andere arbeiders, behoeft geen nader betoog. De tegenstelling tusschen de stad en het platteland, door de tegenstanders kunstmatig opgewarmd, zal in de gemeenschappelijke verdediging tegen de aanmatiging en uitbuiting van het grootkapitaal worden opgeheven.

De economische drang, die het socialistisch voortbrengingsstelsel brengen zal, ontstaat in de industrie en handelsbedrijven; de beweging, hierdoor gewekt, zal ook het platteland, tot zijn eigen voordeel, meeslepen.

VIERDE AVOND.

§ 7.

§ 7. „Bij de verdere ontwikkeling van het groot-bedrijf brengt de concurrentie de winst in gevaar, hetwelk leidt tot toenemende uitbreiding van het kapitalistisch monopolie en beperking van het gebied der concurrentie. Meer en meer komen voortbrenging en verkeer onder de heerschappij van het bankkapitaal en wordt de winstheffing onafhankelijk van elke functie in voortbrenging en ruil. De kapitalist verliest daarmede de beteekenis van bedrijfsleider en wordt slechts een parasiet op de volkswelvaart. Het bedrijf wordt ingericht op een voet, dat het voor overneming door de maatschappij gereed is. Hiermede is de grondslag gelegd, waarop het stelsel der socialistische voortbrenging kan worden gevestigd en van waar uit het over de voortbrenging in haar geheel kan worden uitgebreid.”

Het program spreekt hier over het verschijnsel van de vorming van *kartels* en *trusts*. Het doel van de kapitalistische voortbrenging — het moet nog eens worden herhaald — is het maken van winst. Wanneer nu de leiders van groote bedrijven ondervinden, dat door de felle concurrentiestrijd om de markt de prijzen zoo laag worden, dat de winst in gevaar komt, sluiten zij zich terwille van die winst aanéén om de concurrentie uit te schakelen. In de plaats van de concurrentie treedt het monopolie, de vereenigde ondernemers zijn de onbestreden beheerschers van de markt. Een kartel noemt men veelal een overeenkomst tusschen ondernemers in eenzelfde tak van productie. De ondernemingen, die zoo'n overeenkomst aangaan, blijven in zooverre zelfstandig, dat zij ieder haar eigen kapitaal behouden en de eigen

winsten uit de bedrijven. Zoo'n overeenkomst kan bevatten: het vaststellen van prijzen, beneden welke niet mag worden verkocht; onderlinge verdeeling van het afzetgebied; het vaststellen, zoo noodig verminderen of vernietigen, van de productie om de vastgestelde prijzen te behouden. Een hechter vorm van aaneensluiting is de trust. Zij is een reuzenbedrijf, waarin verschillende, vroeger zelfstandige, ondernemingen zijn opgegaan. Alle onderdeelen van het bedrijf zijn in een trust samengebracht.

Wibaut omschrijft de beteekenis van de trust aldus: „Het is een samenvoeging van bedrijven, die de grondstof produceeren met bedrijven, die de grondstof verwerken in allerlei vorm, en met bedrijven, die de afgewerkte producten onder het bereik der verbruikers brengen. Als klassiek voorbeeld van een trust is vaak genoemd de Amerikaansche staaltrust, waar de steenkolenmijnen, de ertsmijnen, de hoogovens, de walswerken, en al die bedrijven, die het product verwerken tot één of andere vorm, waarin het tenslotte aan de verbruikers zal worden afgeleverd, in één onderneming werden vereenigd”. (Vgl. Wibaut's boek: „Toezicht op trusts en kartels”).

In Duitschland noemt men een dergelijk lichaam een concern. Daar zijn vele kranten en zelfs filmmaatschappijen in handen van een concern.

De kartel- en trustvorming, een veertigtal jaren geleden begonnen, zet zich snel voort. Duidelijk is, dat een kartel slechts mogelijk is in een productietak, waar het grootbedrijf sterk is ontwikkeld. In Duitschland was in 1926 reeds twee derde van al het in bedrijven belegde kapitaal, belegd in ondernemingen, die deel uitmaakten van een kartel of een trust. Van internationaal belang zijn vooral de petroleum- en margarinetrusts. Na een bloemlezing te hebben gegeven uit de vele beschikbare gegevens omtrent de voortgaande kartel- en trustvorming,

concludeerde Wibaut onlangs in een Economische Kroniek, dat „nationaal en internationaal de aaneensluiting van ondernemers in de vorm van kartellen van verschillende soort nog steeds voortgaat; voortgaat in een gestadig en snel tempo.”

Het voordeel der concurrentie, namelijk dat door de strijd om de markt, de prijzen zoo laag mogelijk blijven, is hiermede opgeheven. Kartel- en trustvorming werkt prijsverhooging in de hand of houdt verlaging der prijzen tegen. De stelselloosheid der kapitalistische productie heeft plaats moeten maken voor organisatie, maar de zeggenschap is bij de particulieren gebleven en de verbruikers worden het slachtoffer. Een kartel, dat geen rekening meer behoeft te houden met concurrentie, kan en zal de verbruikers zooveel laten betalen, als het wil. De eenige grens, waaraan het gebonden is, is, dat het rekening moet houden met de begeerte en koopkracht van het koopend publiek. „Er ontstaat”, zegt R. Kuyper, „een schatplichtigheid van alle afnemers aan een klein aantal kapitaalmagnaten en een inkomstenverschuiving ten gunste van de laatsten.” De „vrije prijsvorming”, één van de grondslagen van het kapitalisme, wordt steeds meer buiten werking gesteld.

Naar voorbeelden van deze „schatplichtigheid” der groote massa behoeft men niet lang te zoeken. Men herinnere zich de artikelen van Matthijsen in „Het Volk” over Philips, en de geweldige winst, die hij door zijn monopolistische positie ten koste van de groote massa, die nu eenmaal gloeilampen *noodig* heeft, kan maken. Heel erg is ook het radium-monopolie, door Wibaut in één van zijn Economische Kronieken behandeld (2e reeks, no. 65). Om de prijs hoog en de winst groot te houden wordt de productie van radium, die o.a. *noodig* is bij de behandeling van kankerpatienten, kunstmatig beperkt. „Zoo heerschte er onlangs in de Londensche ziekenhuizen gebrek aan radium.... omdat het radium-monopolie weigert meer dan de willekeurig vastgestelde hoeveelheid van

20 gram, gedictieerd door inzicht van winstbejag, te verkoopen”.

De kartelvorming in de industrie van bouwmaterialen is de voornaamste oorzaak van de hooge woninghuren en de onvoldoende woningvoorziening voor de arbeidersklasse. (De kapitalistische pers spreekt in dit verband over de „hooge loonen” der bouwvakarbeiders, maar vergeet de kartels). Er zijn kartels in de bouwsteenindustrie, in de cementindustrie, enz.

De strijd der ondernemers *om* de klanten is tot een strijd *tegen* de klanten geworden.

Concurrerende ondernemingen, die zich niet aan de door het kartel gestelde wetten willen onderwerpen, worden doodgedrukt. De strijd van de gekartelleerde ondernemers tegen hun „onderkruipers” wordt met *alle* middelen gevoerd. Zij ontmoeten echter niet, zooals de werkstakers, de rechtspraak van de kapitalistische staat op hun weg, die „de vrijheid van arbeid” wil beschermen.

De arbeidersklasse ondervindt van de kartel- en trustvorming in de eerste plaats slechte gevolgen. Als verbruikster lijdt zij onder de prijsverhoging der eerste levensbehoeften. In de leiding der kartels vinden de vakvereenigingen een zeer machtige tegenstander tegenover zich, als het om verbetering der arbeidsvoorwaarden gaat.

Doch uit socialistisch oogpunt beschouwd, is de kartel- en trustvorming ook van groote waarde. Een bedrijfstak is beter geschikt voor overname door de gemeenschap, naarmate hij meer is gecentraliseerd. In het monopolie bereiden de groot-kapitalisten ongewild de komst van het socialisme voor. De kapitalistische verspilling wordt nu reeds voor een deel door stelselmatige organisatie uitgeschakeld; verouderde of slecht gelegen fabrieken worden gesloten; de reclameuitgaven verminderen; de onderlinge verdeling van het afzetgebied voorkomt onnoodige vervoerkosten, enz.

Bovendien: de kartel- en trustvorming maakt niet

alleen de bedrijven voor overname door de gemeenschap geschikt. Zij moet ook, doordat zij de groote massa der verbruikers, proletariërs en niet-proletariërs, dagelijks treft, die massa op den duur in verzet brengen tegen het kapitalisme, en haar steeds meer toegankelijk maken voor de socialistische propaganda.

De vermogensconcentratie heeft geen gelijke tred gehouden met de bedrijfsconcentratie. Wel groeit een vermogen van f 100.000 veel sneller aan dan één van f 10.000, maar er zijn tegenwerkende factoren; men denke slechts aan de verdeeling van vermogens bij erfenissen. Waren de steeds omvangrijker groot-bedrijven het eigendom van één persoon, dan zou de vermogensconcentratie wel met de bedrijfsconcentratie parallel moeten gaan. In werkelijkheid is een grootbedrijf het bezit van een aantal personen; het is een „naamlooze vennootschap”. Hier brengen een aantal kapitalisten hun geld bijeen om samen een bedrijf op te richten of uit te breiden. Een aandeel is het stuk papier, dat aangeeft, hoeveel de houder van dat papier, de „aandeelhouder”, aan het bedrijf heeft bijgedragen. De aandeelhouders vormen tezamen de eigenaars van de fabriek en de winst wordt als „dividend” onder hen verdeeld. De term „naamloos” duidt aan, dat het aandeel niet op naam van een bepaalde eigenaar is gesteld. De aandeele worden in de practijk geregeld verhandeld (op de Beurs). Het gevolg is, dat de eigenaars van het bedrijf voortdurend wisselen, verspreid wonen in het land of over de grenzen, het bedrijf niet kennen en zich alleen interesseeren voor de vraag: hoe hoog zal het dividend zijn?

Hier heeft men het kapitalisme in zijn hatelijkste

vorm: aan de aandeelhouders komt de winst, die door de arbeid der arbeiders is voortgebracht. „Deze ontwikkeling”, zegt Troelstra, „ontneemt aan de kapitalisten de waarde voor de leiding der voortbrenging, die zij heetten te hebben en die het kapitalisme moest rechtvaardigen.” Dat een leider van een bedrijf, die een uit maatschappelijk oogpunt zeer belangrijke functie bekleedt, daarvoor zeer hoog wordt beloond, kan nog door velen als billijk worden beschouwd. De aandeelhouder echter werkt niet en strijkt wel winst op. Hij is niet meer dan een „parasiet op de volkswelvaart”. De directeur, de eigenlijke bedrijfsleider, is in steeds meer gevallen een door de vereenigde aandeelhouders aangesteld ambtenaar. „Een klasse echter”, schrijft Troelstra, „die zichzelf overbodig heeft gemaakt, kan niet anders verwachten, dan dat de maatschappij zal trachten, haar zaken buiten haar te beredderen”.

Ik geef hier nog een citaat uit de zeer overtuigende toelichting, die Troelstra in zijn programmbrochure bij deze § geeft. „Zoo goed als de directies der groote spoorwegen door de aandeelhouders worden benoemd om het bedrijf voor en ten bate van hen te beheeren, kunnen zij ook worden aangesteld uit en ten behoeve van het gansche volk. En zoo goed als leiders van groote banken, die nooit kolen-, tin- of andere mijnen hebben gezien, deze met hun geld en te hunnen bate door daarvoor betaalde technische en handelskrachten kunnen doen exploiteeren, kunnen ook in de betrokken landen van wege het volk de noodige organisaties geschapen en uitvoerders-beheerders aangewezen worden. De technische en andere krachten, die tot dan de eigenaren dier groote zaken dienden, zullen de maatschappij evengoed en op voor hen niet slechter voorwaarden blijven dienen; de arbeiders zullen door de overgang van het bedrijf naar de door hun klasse veroverde maatschappij mede gaan deelen in de vruchten daarvan; en de kapitalisten kunnen voor de overdracht van hun bezit aan de gemeenschap met een staatspensioen worden bevestigd in die rust, waarheen de ontwikkeling der voortbrenging in het kapitalisme hen reeds voorlang had verwezen.”

„Zoo wordt dus,” zegt het program, „de grondslag gelegd, waarop het stelsel der socialistische voortbrenging kan worden gevestigd.”

In de practijk gaat het niet zoo, dat iemand, die geld te beleggen heeft, daarmee zelf naar een fabrikant loopt. Wie geld over heeft, brengt het op de bank, en de fabrikant, die geld noodig heeft, wendt zich tot de bank. Op deze wijze is het mogelijk geweest, dat alle beschikbaar kapitaal, van het vermogen van de „oom uit Indië” af, tot de spaarpeningen van het dienstmeisje toe, ter beschikking en binnen het bereik kwamen van de zich ontwikkelende groot-industrie. Maar deze ontwikkeling heeft tevens ten gevolge gehad, dat de heerschappij van het bankwezen over het bedrijfsleven steeds absoluter wordt. In werkelijkheid geeft de bezitter de zeggenschap over zijn geld uit handen en vertrouwt op zijn bankier. De bedrijfsleiders worden dus van de bankiers afhankelijk; deze stellen, voordat zij een leening toestaan, hun voorwaarden, steeds vaker in deze vorm, dat een lid van de directie der bank in de leiding van het bedrijf wordt opgenomen.

Wij zullen later zien, dat niet alleen de particuliere bedrijfsleiders, maar ook de overheidslichamen op deze wijze steeds meer onder de macht van de bankiers komen.

Indien de cursusleider tijd heeft, kan hij aan het bankwezen een afzonderlijke avond wijden. Materiaal daarvoor vindt hij o.a. in ieder handboek der economie; in de serie artikelen van Wibaut „over bankwezen” (economische kronieken, 2e serie, no. 85 vlgd.) en in het boekje van den heer Van Nierop, uitgegeven in de Volksuniversiteitsserie.

Gaat de vermogensconcentratie veel langzamer dan de bedrijfscconcentratie, geheel anders staat het, met wat men de *geldconcentratie* kan noemen. Alle geld is samengevloeid in de groote banken en die banken

vereenigen zich steeds meer tot enkele groote lichamen. Nergens is de concentratie zoo ver gevorderd als in het bankbedrijf. De kleinere, schijnbaar onafhankelijke, banken zijn schier alle van enkele groote banken afhankelijk. Enkele tientallen personen hebben hierdoor de zeggenschap over het bedrijfsleven van de geheele wereld in handen gekregen. Het bankbedrijf, dat èn een groote mate van concentratie heeft bereikt, èn groote winsten afwerpt, èn het middel is geworden tot beheersching van het geheele economisch leven, is één van de eerste bedrijfstakken, die voor overname door de gemeenschap in aanmerking komen.

§ 8.

§ 8. „Intusschen worden verschillende bedrijven uit particulier in publiek beheer overgebracht, terwijl ook door de coöperatie het terrein van het particulier bedrijf wordt beperkt”.

Vgl. ook voor het in deze § behandelde, het boekje van De Miranda, „De weg van producent tot consument.”

Men moet het huidig overheidsbedrijf niet verwarren met de gesocialiseerde bedrijven, zooals de sociaal-democraten zich die denken. Het gesocialiseerde bedrijf zal een veel grooter mate van soepelheid en zelfstandigheid bezitten. Bovendien is bij de bespreking van het historisch materialsme reeds uitvoerig uiteengezet, waarom mag worden verwacht, dat in een socialistische maatschappij de gemiddelde mensch met meer vreugde en ijver zal werken. Aan de nu heerschende, kapitalistische moraal, waarbij het eigenbelang voorop staat, kan ook hij, die in een overheidsbedrijf werkzaam is, zich maar niet in eens onttrekken.

Het overheidsbedrijf moet werken onder een voortdurende storm van critiek van kapitalistische zijde. Het biedt daartoe gelegenheid, omdat het, in tegenstelling tot het zorgvuldig in het geheim werkend particulier winstbedrijf, in al zijn onderdeelen openbaar is. Men verwijt het bureaucratie, ambtenarij, enz., en waar mogelijk werken particulier bedrijf en bankkapitaal het overheidsbedrijf tegen.

Des te grooter is de beteekenis van het feit, dat reeds in de tegenwoordige maatschappij een groot aantal overheidsbedrijven voortreffelijk werkt. Men mag zonder grootspraak zeggen, dat dit vooral voor die overheidsbedrijven geldt (gemeentelijk of provinciaal), op welker leiding de sociaal-democraten invloed hebben verkregen. Op het beheer en de werking van de openbare electriciteitsbedrijven e.d. kan ook de vinnigste verdediger van het particulier winstbedrijf niets aanmerken. De positie van de werknemers in het overheidsbedrijf is aanmerkelijk beter dan die van hun lotgenooten in het particulier bedrijf. Al is zij, bijv. op het stuk van medezeggenschap, nog lang niet, wat zij in het gesocialiseerd bedrijf zal zijn. Vergeleken met de toestand van een veertig jaar geleden, is het overheidsbedrijf sterk toegenomen.

Een speciale plaats neemt het „prijnsregelend overheidsbedrijf” in, waarbij de gemeenschap de verdediging van de verbruikers tegen de winstzucht van de monopolisten in industrie of handel op zich neemt. Vooral te Amsterdam is op dit gebied veel goeds bereikt.

De coöperatie — het organiseeren van bedrijven door en voor de verbruikers — breidt zich minder snel uit, dan vaak verwacht is. Zij kan zich niet onttrekken aan de hoofdwetten van het kapitalistisch

bedrijf, zoolang de maatschappij niet veranderd is; zij blijft immers onderworpen aan de concurrentie met het kapitalistisch bedrijf en vindt veel tegenwerking bij het particulier bankkapitaal, dat meer en meer de beschikking over alle grondstoffen in handen krijgt. In de practijk is gebleken, dat de coöperatie als hulpmiddel groot nut heeft, maar tot dusverre niet in staat is, groote productiegebieden te veroveren. Wel is de coöperatie van belang door de scholing, die de arbeiders in het beheer ervan opdoen.

Overheidsbedrijf en coöperatie beide beperken het gebied van het particulier winstbedrijf en zijn organen, die gemakkelijk in de gesocialiseerde productie zullen kunnen worden ingevoegd.

VIJFDE AVOND.

§ 9.

§ 9. „Met deze toenemende mogelijkheid van het socialisme gaan gepaard een wassende aandrang en macht om het te verwezenlijken. De ontzaggelijke vermeerdering van de rijkdom en de weelde der kapitalisten doen ook de arbeiders hogere levenseischen stellen, terwijl de opdrijving der woninghuren als gevolg van de opeenhooping der bevolking in de groote steden en de prijsbeweging hun levensstandaard drukken. Door en in de klassenstrijd, mede als gevolg der verhooging van de levensstandaard, die een deel van het proletariaat zich heeft weten te veroveren, stijgen zijn behoeften tot een peil, waarop hun bevrediging in het kapitalistische stelsel niet is te bereiken. De tegenstellingen binnen de kapitalistische klasse treden op de achtergrond, naarmate de aandrang der arbeiders naar nieuwe rechten en hervormingen gevaarlijker wordt voor haar heerschappij en het kapitalistische stelsel zelf. Dit uit zich, zoowel in de vorming van patroonsbonden tegenover de vakorganisatie der arbeiders, als op politiek gebied. De kapitaalmagnaten aan het hoofd der reusachtige centralisaties van het kapitaal, die door hun beschikking over grondstoffen, vervoerwezen en bedrijfsmiddelen de geheele maatschappij aan zich schatplichtig maken, weten bestuur en wetgeving aan hun belangen dienstbaar te maken en drijven de regeeringen de weg op van imperialisme en koloniale politiek met de daaraan verbonden voortgaande verzwaring van militaire lasten en toenemende spanning in de internationale verhoudingen”.

Is in de vorige paragrafen gesproken over de economische voorwaarden voor het socialisme, die meer en meer vervuld worden, hier is sprake van de niet minder gewichtige *politieke* voorwaarden. De arbeidersklasse is het, die, door middel van de klassenstrijd, het socialisme vestigen moet; is zij daar rijp voor? Groeit in haar de onweerstaanbare drang en de politieke machtsontwikkeling, die haar tot het volbrengen van deze omwenteling in staat zullen stellen?

Dat, en door welke omstandigheden, het proletariaat rijp wordt voor het overnemen van de leiding der maatschappij, wordt in deze en volgende paragrafen uiteengezet.

De vroeger besproken „grenzen van proletarische lotsverbetering binnen het kapitalisme” worden door het proletariaat steeds pijnlijker gevoeld. In de loop van de ontplooiing van de klassenstrijd gaat het steeds hooger eischen stellen.

De behoeften van de mensch zijn *betrekkelijk*; zij zijn door de geschiedenis heen steeds grooter geworden. In de laatste tientallen jaren valt er een geweldige uitzetting van de menschelijke behoeften waar te nemen. De tegenwoordige arbeider *kan* niet tevreden zijn met een woning, die de arbeider van vijftig jaar geleden prachtig vond. Ook voor de armste werkloze blijven verschillende voorzieningen op hygienisch gebied onontbeerlijk, waar de machtigste en rijkste vorst in de 17e eeuw nog gemakkelijk buiten kon.

Terwijl de burgerij lange tijd heeft gehoopt, met hervormingen de arbeiders te kunnen zoet houden, leert de praktijk, dat iedere nieuwe verovering in de klassenstrijd de strijdlust aanwakkert en tot het stellen van verdere eischen drijft. Een krachtiger arbeidersklasse, beter gevoed, beter gekleed, beter gehuisvest, in het bezit van meer vrije tijd voor

buiten zijn, lichaamsoefening, lezen, cursussen, enz., is beter in staat de klassenstrijd te voeren en kan eerst de ontwikkeling opdoen, die zij nodig heeft, om de leiding der maatschappij over te nemen. De sociale wetgeving en de door de vakbeweging veroverde verbeteringen hebben revolutioneerend gewerkt. De oude stelling, dat ontbering en ellende de arbeiders strijdbaar zouden maken, is door de feiten weersproken. Troelstra zegt: „Het zijn niet armoede en ellende, die de arbeiders strijdbaar maken; het is de wetenschap, dat zonder die strijdbaarheid armoede en ellende hen wachten.”

Ook de geestesgesteldheid van het proletariaat wordt steeds minder geschikt om het de kapitalistische uitbuiting gelaten te doen dragen.

Men heeft getwist over de vraag, of het levenspeil van het proletariaat daalt of niet; of er, met andere woorden, „Verelendung” plaats heeft; later heeft men de vraag anders gesteld, en getracht het bestaan van een „relative Verelendung” te bewijzen; de afstand tusschen het levenspeil van de bezittende klasse en dat van het proletariaat zou steeds groter worden. Cijfers, die een afdoend antwoord op deze vragen zouden rechtvaardigen, bestaan er niet. Het is ook niet nodig. Waar het op aankomt is, dat het proletariaat het verschil in levenspeil tusschen zichzelf en de bezittende klasse steeds meer als ondragelijk en onhoudbaar gaat voelen; men kan hier spreken van „psychologische Verelendung”. Steeds feller en bitterder wordt het verzet tegen de ongelijkheid en de uitbuittingsverhouding binnen het kapitalisme; en daarmee wordt de drang naar het socialisme steeds groter.

Als speciale oorzaken van het proletarisch verzet noemt het program de opeenhooping der arbeiders

in de groote steden met de daaruit voortvloeiende woningnood. Wat er, onder de politieke drang der socialistisch georganiseerde arbeiders, tot leniging van de woningnood en verbetering van de woningtoestanden is gedaan, is onvoldoende, *kan* binnen het kapitalisme niet voldoende zijn, en wordt, evenals al het bereikte, voortdurend door het kapitalisme bedreigd. Daarnaast wordt de prijsstijging voor de eerste levensbehoeften genoemd, waardoor veelal het gunstig resultaat van veroverde loonsverhooging, grootendeels of geheel te niet wordt gedaan.

Nu de kracht van het proletarisch verzet steeds groter wordt en, ondanks plaatselijke en tijdelijke tegenslagen, de macht van het socialistisch-georganiseerde proletariaat steeds groeit, gevoelt de heerschende klasse haar bevoorrechte positie bedreigd. Zoo treden de tegenstellingen binnen de kapitalistische klasse op de achtergrond, naar mate de dreiging van de opkomende arbeidersklasse gevaarlijker schijnt.

Het Duitsche partijprogram van Gotha, van 1875, bevatte de bewering, dat tegenover het proletariaat alle anderen slechts „één reactionaire massa” vormden. Tegen deze overdrijving heeft Marx zich fel verzet. Ook nu nog bestaan er binnen de kapitalistische klasse politieke en andere tegenstellingen, die de arbeidersklasse moet gebruiken. Maar het is onmiskenbaar, dat de wereld steeds meer beheerscht wordt door deze ééne tegenstelling: proletariaat — kapitalistische klasse.

Op economisch gebied hebben de ondernemers van verschillende godsdienstige en andere overtuiging, zelfs van verschillende nationaliteit, elkaar gevonden in een georganiseerde machtsvorming tegenover de vakbeweging. Op politiek gebied is het niet anders; telkens ziet men alle „burgerlijke” partijen zich tegenover de vertegenwoordigers van het proletari-

aat aaneensluiten. De verzamelnaam „burgerlijke partijen” wordt tegenwoordig ook in de niet-socialistische pers gebruikt.

Uit het voorgaande volgt, dat de klassenstrijd in de laatste jaren steeds scherper is geworden. De tijd, dat een deel der kapitalisten uit medelijden wel geneigd was, de arbeiders een enkele hervorming toe te staan, is voor goed voorbij. Wij zijn nu zoo ver, dat iedere nieuwe verovering van het proletariaat de grondslagen van het kapitalisme moet aantasten. Het fascisme is een gevolg van de verscherping van de klassenstrijd. Geen positief beginsel verbindt de fascistten uit de verschillende landen; slechts hun haat tegen de opkomende arbeidersklasse hebben zij gemeen.

Merkwaardig is, dat terwijl dus overal de klassenstrijd in wezen verscherpt is, de vormen, waarin hij wordt uitgevochten, in een aantal landen kalmer, „beleefder”, bezonkenner worden. In de parlementen in hoffelijke redevoeringen, aan de conferentietafel, waar de bestuurders der vakbeweging en de vertegenwoordigers der patroons samenkomen, worden belangrijke overwinningen voor het gansche proletariaat bevochten. Waar de gewelddadige vormen optreden, zijn zij steeds uitgelokt door het burgerlijk fascisme. Deze ontwikkeling is een bewijs van de toenemende politieke macht van het proletariaat. Wie zich het zwakst voelt, grijpt het eerst naar geweldmiddelen. Volgens de meening van de meerderheid der socialistten zullen de arbeiders zich echter tegen een gewelddadige fascistische aanval op hun levenspeil en machtsposities zoo noodig met gelijke middelen moeten verweren.

Is de macht van de socialistische arbeidersbeweging gegroeid, ook het kapitalisme is sterker geworden, doordat de leiding van de kapitalistische afweer in de handen van enkelen is samengetrokken. Van welke kant de arbeiders de aanval op het kapitalisme ondernemen, steeds vinden zij het bankkapitaal tegenover zich. Het bankkapitaal heeft zich een

politieke macht weten te verschaffen, die aan zijn boven besproken economische macht evenredig is. In republieken en koninkrijken bezitten de leiders van het bankkapitaal achter de schermen een geweldige invloed op het landsbestuur. Symbolisch is, dat in de moderne hoofdsteden de geweldige bankgebouwen in grootschheid en pracht de regeeringsgebouwen overtreffen.

De bankleiders beheerschen alle kapitaalbronnen en bij het uitschrijven van leeningen zijn de besturen van gemeente en staat van hen afhankelijk. Na en door de verovering van het algemeen kiesrecht heeft de arbeidersklasse zich in de parlementen een belangrijke invloed weten te verschaffen. Deze invloed wordt echter door het gewroet van de bankheerschers achter de schermen onder bepaalde omstandigheden voor een groot deel te niet gedaan. Zij weten op allerlei manieren de macht van het democratisch-gekozen parlement en de uit dit parlement voortgekomen regeering te beknotten. De anti-parlementaire campagnes in de pers, die al een vijftien jaar lang het vertrouwen van de massa in het parlementaire werk trachten te vernietigen, zijn van hen uitgegaan. De bourgeoisie tracht de rol van het parlement te verkleinen, naar mate de arbeidersklasse in dat parlement meer macht krijgt.

De voorbeelden van het optreden van het bankkapitaal tegen een regeering, die steunde op de langs democratische weg tot uiting gekomen volkswil, liggen voor het grijpen. De burgerlijk-democratische regeering Herriot, die regeerde met steun van de socialisten, werd in 1925 ten val gebracht door de Fransche bankiers. Door „kapitaalvlucht”, het overbrengen van hun kapitaal naar het buitenland, brachten zij de positie van de Fransche franc in gevaar; Herriot moest aftreden en een conservatieve regeering, zich verheugend in de gunst van het grootkapitaal, kreeg gelegenheid het vaderland te redden. In 1926 werd in België het ministerie Pouillet-Vandervelde,

steunend op een parlementaire meerderheid van socialisten en democratische katholieken, langs dezelfde weg tot aftreden gedwongen; een „nationale regeering” trad op, om de Belgische franc te redden. Een socialistische regeering, in het begin van 1928 in Noorwegen opgetreden, werd binnen enkele dagen door de Noorsche Bank tot aftreden gedwongen. In Duitschland werd aan de socialistische minister van finantiën, Hilferding, het voeren van een democratische finantieele politiek onmogelijk gemaakt door het optreden van de bankiers onder leiding van de beruchte Dr. Schacht. Zeer juist formuleerde de Duitsche correspondent van de „Nieuwe Rotterdamsche Courant” de beteekenis van dit verschijnsel aldus (Januari 1930): „de werkelijke verhouding tusschen Hilferding en Schacht, die niet is de verhouding tusschen het verkeerde en het juiste inzicht, en evenmin de verhouding tusschen twee verschillende vakkundige meeningen, maar in het geheel geen verhouding tusschen twee meeningen. Het is een verhouding tusschen twee *machten*, de tanende macht van de regeering en de groeiende macht van de industrie en het groot-kapitaal.”

Over de oorzaken van het aftreden van het Engelsche Arbeiders-kabinet en zijn vervanging door een „nationale regeering” is nog niet alles bekend. Maar vast staat, dat ook hier door het bankkapitaal, het Engelsche en het Amerikaansche, de genadestoot aan de Arbeidersregeering is gegeven. De banken eischten verlaging van de uitkeeringen aan de werkloozen; gebeurde dat niet, dan hielden zij de beurs dicht. Voor wie dit betwijfelen mocht, geef ik het volgende citaat uit het Amerikaansche blad „The New York Times”: „Openlijk wordt erkend, dat het voor de Britsche Arbeidersregeering zeer moeilijk, zoo niet onmogelijk, zou zijn geweest, crediet van particuliere banken te verkrijgen.”

De algemeene figuur is dus deze: als een door de socialistische arbeiders beheerschte regeering met maatregelen dreigt, die het kapitalisme aantasten, verwekken de bankiers een „crisis van vertrouwen”. Dat wil zeggen: zij ontnemen aan de kapitaal-bezitters, een minderheid van de bevolking, het vertrouwen in de finantieele toestand van het land. Pas als de democratische regeering hun eischen inwilligt, of voor een meer kapitalistische heeft moeten plaats

maken, doen zij dat „vertrouwen” terugkeeren. Men heeft dit terecht genoemd een vorm van *economisch geweld*, waardoor het grootkapitaal de democratie vervalscht en buiten werking stelt. Als deze lijn wordt doorgetrokken en de parlementaire actie voor de arbeiders steeds onvruchtbaarder blijkt, zal de socialistische beweging hebben te overwegen, met welke machtsmiddelen zij tegen dat economisch geweld der bezitters kan optreden.

Naast de boven gegeven voorbeelden is voorloopig nog geen even sprekend Nederlandsch voorbeeld te stellen. Dat hetzelfde gevaar in Nederland dreigt, blijkt uit een uitslating van den heer Vissering, die, als president van de Nederlandsche Bank, betoogde, dat, in bepaalde omstandigheden, de Nederlandsche Bank door aan de regeering credieten te weigeren, de voorgedij over een naar haar opvatting spilzieke regeering op zich zou moeten nemen. En in het najaar van 1931 hebben wij kunnen lezen, hoe de liberale kranten, de zgn. „grootte pers”, de bankiers aanspoorde, in het vervolg minder gemakkelijk te zijn met het verstrekken van leeningen aan de grootte steden als Amsterdam en Rotterdam, waar door de grootte invloed van de sociaal-democratie het gemeentebestuur op velerlei wijze het lot van de grootte massa der bezitloozen tracht te verlichten.

In dit verband moet de verhouding tusschen kapitalisme en oorlog gezien worden. De grootte zonde van het kapitalisme is, dat het de wereldoorlog heeft veroorzaakt, met al zijn *onbeschrijfelijke* ellende, en na de vrede van Versailles voortgaat, een nieuwe, nog onmenschelijker, oorlog voor te bereiden. (In 1920 stonden er over de wereld 20 millioen menschen onder de wapenen, in 1930 waren het er 30 millioen).

Het proletariaat heeft bij een oorlog niets te

winnen. Het moet zijn zonen leveren als kanonnen-vleesch, in vredetijd moeten de milliarden, aan het militarisme besteed, tenslotte door de arbeid van de arbeiders worden opgebracht. Het militarisme eischt zooveel geld, dat er voor sociale voorzieningen, goed volksonderwijs enz. te weinig overblijft.

De kringen van het grootkapitaal hebben echter over het algemeen wèl belang bij een oorlog. Men denkt hier natuurlijk in de eerste plaats aan het wapenkapitaal (en de daarmee samenhangende staalindustrie enz.). Inderdaad weet het wapenkapi-taal, op de boven geschetste wijze, vooral via zijn bankrelaties, de militaire politiek der regeeringen te beïnvloeden. Een heel enkele maal komt daarvan iets naar buiten; zoo in het geval-Shearer, de man, die tijdens besprekingen over vlootbeperking te Genève daarheen door een groep metaalfabrikanten was ge-zonden, om door finantieele middelen, en door het verspreiden van valsche geruchten, de besprekingen te doen mislukken; wat inderdaad geschiedde. Op de door MacDonald georganiseerde vlootconferentie van Paschen 1930 was het de Bank van Frankrijk, die een doortastende vlootbeperking wist te beletten en Frankrijk zich geheel buiten de afgesloten over-eenkomst deed houden. (De Bank van Frankrijk oefende druk, door miljoenen ponden goud aan Engeland te onttrekken, waardoor ook toen reeds de pond sterling in gevaar kwam).

Doch veel belangrijker is de oorlogen-verwek-kende strekking van het kapitalisme in het algemeen; het verschijnsel, dat de socialisten *imperialisme* noemen. In „Branding” schrijft Troelstra: „Ik versta onder imperialismen het verschijnsel, dat het grooten-deels onder de macht der banken staande grootkapi-taal van een bepaald land, de buitenlandsche politiek

van dat land aan zijn belangen weet dienstbaar te maken." Om dit te verstaan moet men uitgaan van de verbitterde concurrentiestrijd, ten gevolge van de snelle economische ontwikkeling van de negentiende eeuw, niet alleen tusschen ondernemers van één land, maar op den duur vooral tusschen de ondernemersklassen van de verschillende landen. Het toenemend protectionisme — op zichzelf een bron van nationale verbittering tusschen de staten — was hiervan een eerste gevolg. De productiviteit van de industrie was zoo sterk toegenomen, dat afzetgebieden buiten de eigen grenzen moesten worden gezocht. Daarnaast beschikten de zich concentreerende groote banken over steeds meer kapitaal, waarvoor in het binnenland niet voldoende voordeelige plaatsing was te vinden. Zoo ontstond kapitaal-export, in het bijzonder naar economisch achterlijke landen. (Zoo wel in de vorm van geld, als in de vorm van machines, het aanleggen van spoorwegen, havens, enz.).

Deze kapitaalexport schept de behoefte aan het bezitten van *politieke* macht in het land, waar het geld belegd is. De bankiers, die het geld verschaft hebben, willen, dat er veiligheid heerscht, dat er een „krachtig bestuur” is in de streken, waar de door hen gefinancierde ondernemingen werken. Dit alles geldt evenzeer voor landstreken, waar voor de nationale industrie waardevolle grondstoffen worden gevonden en gehaald. Zoo groeit in de kringen der kapitalisten de annexatielust; (men veroverd koloniën, men schept een „invloedssfeer” of protectoraat in het betrokken gebied, enz.). Doch hiertoe — en dit is *het* belangrijke punt in de ontwikkeling — hebben de leiders van het bankkapitaal de medewerking van de regeering noodig. En de kapitalistische regeeringen laten zich inderdaad als werktuigen van het

bankkapitaal gebruiken. Zoo kunnen de kapitalisten de politieke machtsmiddelen van de staat (leger, vloot, diplomatie), aanwenden ten bate van hun economische belangen.

Het bankkapitaal heeft tegenover de concurrerende staten sterke machtsmiddelen noodig. Het noopt de staat dus tot uitbreiding van leger en vloot en zweept, door middel van de grootendeels finantieel afhankelijke pers, de massa op tot nationalisme. Deze machten, militarisme en nationalisme, door economische tegenstellingen in het leven geroepen, krijgen dan een zelfstandig leven; als de economische oorzaken vervallen, zijn zij niet meer weg te werken. Het militarisme had zich in 1914 reeds tot een dergelijke hoogte ontwikkeld, dat het op zichzelf reeds oorlog onvermijdelijk maakte.

Een voorbeeld: in het begin van onze eeuw leidde de belangentegenstelling tusschen het Fransche en Duitsche kapitaal over de ertslagen in Marokko tot een nationale tegenstelling tusschen beide landen. Nationalisme en militarisme werden losgelaten, de legeruitgaven aan beide kanten telkens verhoogd met een beroep op de militaire uitbreidingen van de ander. In 1911 werd de Marokkaansche kwestie vrijwel geregeld; doch toen zetten militarisme en nationalisme hun fataal eigen leven voort.

De verovering door Engeland van de Boerenrepublieken in Zuid-Afrika is een sprekend voorbeeld van een imperialistische oorlog. Dat ook de nationale tegenstellingen, die tot de wereldoorlog leidden, uit imperialistische bron stamden, is door vele niet-socialisten erkend. Oostenrijk en Rusland stonden tegenover elkaar in de Balkan; Duitschland en Engeland in Klein-Azië; (men denke aan de Bagdadspoorweg; ook speelde Duitschlands snelle ontwikkeling tot industriestaat en de daarmee gepaard gaande achteruitgang van Engelands economische positie een rol); Duitschland en Frankrijk in Marokko en Elzas-Lotharingen; Italië en Oostenrijk op de Balkan en in Tirol.

Heeft de cursusleider voldoende tijd, dan is een uitvoerige behandeling van imperialisme en oorlogsgevaar zeker actueel;

ik verwijs daarvoor naar het boek van Brailsford, „De oorlog van staal en goud”; naar het werkje over „De geschiedenis van het moderne imperialisme”, door p.g. Bartstra voor de Volksuniversiteitsbibliotheek geschreven en naar het rapport van de militaire commissie, door Partij en N. V. V. ingesteld, „Het militaire vraagstuk”. In dit verband kan dan tevens het koloniale vraagstuk behandeld worden; ik kan daarvoor verwijzen naar de uitvoerige syllabus, door p.g. Cramer voor het Instituut geschreven.

Niet ontkend mag worden, dat er in het kapitalisme ook vredeskrachten werken: de internationale trust- en kartelvorming; de steeds nauwer internationale aaneensluiting tusschen de groote banken, enz. Zij kunnen een reële basis vormen voor het nog zeer onvolkomen vredeswerk der bourgeoisie in Volkenbond e.d. De socialistische arbeidersbeweging, die in de periode van het groot-kapitalisme de eenige vredesmacht vertegenwoordigt, kan van die krachten in het kapitalisme gebruik maken. Hierbij mag ook de oprechte afschuw van een groot deel der bourgeoisie voor de oorlogsgruwelen worden genoemd.

Maar men moet zich wel voor oogen houden, dat het imperialisme en dus het oorlogsgevaar aan het kapitalisme-als-stelsel vastzitten. Dat de actie van de arbeidersklasse binnen het kapitalisme het oorlogsgevaar wel kan *verminderen*, maar het *niet* kan *opheffen*. Ook dit is, voor wie het wezen van het imperialisme eens begrepen heeft, een krachtige drijfveer tot strijd voor het socialisme.

§ 10.

§ 10. „Tegelijkertijd groeit ook de macht der arbeiders tegen het kapitalisme. Met de bedrijfsconcentratie gaat gepaard een toenemend overwicht in getalsterkte bij het proletariaat. Als nieuw element ontwikkelt zich daarin de „nieuwe middenstand”,

technici en beambten van het grootbedrijf, die wat onzekerheid van het bestaan en afhankelijkheid van de kapitalist betreft, met de arbeiders gelijk staan. Daarnaast moeten worden gevoegd die groepen, wier belang, zooal niet direct tegengesteld aan het kapitalisme, toch niet betrokken is bij handhaving daarvan. Het proletariaat verkrijgt in en door de klassenstrijd een ervaring, een wetenschappelijke en politieke ontwikkeling, een maatschappelijke en zedelijke verheffing, en een uitbreiding en versterking zijner organisatie, die het niet alleen in staat stellen de tegenstand der heerschende klasse te breken, doch het ook rijp maken voor zijn taak, om haar plaats in te nemen. Het is bij dit streven onoverwinnelijk, omdat het daarbij zijn historische taak vervult, de gansche maatschappij te verlossen van een stelsel, dat economisch verouderd en zedelijk veroordeeld is."

De zoogen. „vrije beroepen”, leeraren, onderwijzers, doctoren enz. vormen een groep, wier belang niet direct bij de klassenstrijd betrokken is, (hoewel zij vaak door banden van traditie en ook wel van geld aan de kapitalistische klasse vastzitten). Zij kunnen twee kanten uit en kunnen dus voor een deel door propaganda voor het socialisme gewonnen worden.

Hoe is de positie van de middenstand? De oude middenstand — der kleine, zelfstandige ondernemers — is eenerzijds, voor zoover hij arbeiders in dienst heeft, voortbrengingsmiddelen exploiteert, „kapitalistisch”. Toch leidt een groot deel van deze groep een zeer zorgelijk bestaan en komen haar leden, vooral bij de voortschrijding van de kartel- en trustvorming, als *verbruikers* steeds scherper tegenover het kapitalisme te staan.

Wat nog niet altijd wil zeggen, dat zij voorstanders van socialisme worden. In Duitschland bijv., vormen deze lieden de kern van de „National-sozialistische” beweging, die even hard tegen het groot-kapitaal als tegen de socialistische arbeidersbeweging schreeuwt. Dat deze beweging iedere reële basis mist, zal in de practijk aan haar aanhangers spoedig genoeg blijken. Voor zoover er een touw aan het economisch program der nationaal-socialisten is vast te knopen, wenschen zij terugkeer tot oudere productievormen van handwerk e. d. Een streven, dat historisch-onmogelijk, en, met het oog op de tegenwoordige behoeften der menschheid, een economische dwaasheid is.

Van nog grooter belang is de „nieuwe middenstand”. Hij omvat de technici, kantoorbedienden en hogere beambten van het grootbedrijf; (in Duitschland noemt men hen „Angestellte”). Het is een groep, die zich oorspronkelijk uit „fatsoen” van de arbeidersbeweging verre hield, maar meer en meer begint in te zien, dat zij evenzeer als de arbeidersklasse door het kapitalisme wordt uitgebuit. Het is voor het socialisme van veel belang, deze personen te winnen, daar zij bij de voortbrenging een belangrijke rol vervullen en bovendien, bij de uitbreiding van het grootbedrijf, sterk in aantal toenemen. Tusschen 1882 en 1907 was in Duitschland hun aantal verviervoudigd, terwijl dat der handarbeiders nog niet geheel verdubbeld was. Over het algemeen genomen, schrijft Kuypers, blijkt, als men de verhoudingscijfers der verschillende bevolkingsgroepen nagaat, de conclusie gerechtvaardigd, „dat de economische ontwikkeling ons thans reeds voldoende bevolkingsmassa's heeft aangevoerd, die vroeg of laat voor de socialistische propaganda ontvankelijk zullen blijken.”

De voorlaatste zin van deze § wijst op het doorslaggevend belang van de ontwikkeling, kennis en macht, die het proletariaat zich „in en door de klassenstrijd” verwerft. Ter toelichting kan ik niet

beter doen dan een citaat geven van Troelstra, die bij uitstek de groote wekker van het zelfbewustzijn en de eigen kracht der arbeidersklasse is geweest. Hij schrijft: „De moderne arbeider, die door de klassenstrijd uit de dofheid, slaafsheid en bekrompenheid van zijn oorspronkelijk werkmansbestaan is gerukt, wordt een ander mensch.... Ten slotte grijpt hem de branding van de strijd zijner klasse over de geheele wereld in de ziel, sleept hem mede, geeft hem, door zijn nederlagen zoowel als door zijn steeds machtiger overwinningen, de lust en volharding, ja, de jeugdige overmoed van de toekomstige overwinnaar; roept dat idealisme in hem wakker, dat in alle tijden helden en martelaren doortinteld en hen, wien de toekomst behoorde, ten zege geleid heeft.” In vergaderingen en cursussen, door de bekleeding van bestuursposten in partij en vakbeweging, doet de arbeider ontwikkeling, evenals leiderservaring, op.

Troelstra spreekt dan van „die heerlijke moreele en verstandelijke verheffing reeds *in* het kapitalisme”. Natuurlijk is het niet moeilijk over die woorden te hoonen en te wijzen op de vele tekortkomingen, die de gemiddelde arbeider nog heeft. Maar wie dat doet toont eigen domheid, door één ding te vergeten: dat wij nog altijd leven in de kapitalistische maatschappij en dat het niet anders dan natuurlijk is, dat de arbeiders nog in sterke mate de invloed van het kapitalistisch milieu ondergaan. Het bijzondere, het verheugende is juist, dat de klassenstrijd de arbeiders in staat stelt zich reeds gedeeltelijk aan dat milieu te onttrekken. Socialistische menschen zijn eerst denkbaar in een socialistische maatschappij. Wat wij in de besten der socialistische arbeiders waardeeren, zijn de eerste teekenen van de groei van de socialistische mensch.

Dit sluit nog iets anders in: wij mogen van de gemiddelde arbeider ook niet meer vragen, dan wij in het kapitalisme van hem verwachten kunnen. Wil de socialistische beweging zegevieren, dan moet zij de massa der arbeiders winnen. Ver-

bindt men dus aan het lidmaatschap der moderne arbeidersbeweging „moreele” eischen, waaraan die massa in de tegenwoordige omstandigheden niet kan voldoen, dan werkt men de komst van het socialisme tegen. De moderne arbeidersbeweging is niet een secte van voortreffelijken; zij is *de* organisatie van de geheele arbeidersklasse.

Tenslotte: de „historische taak”. Het prachtige van de klassenstrijd en van de rol, die het proletariaat daarin te vervullen heeft is, dat in deze periode van de geschiedenis het proletarisch klassebelang en het algemeen maatschappelijk belang samenvallen. De arbeidersklasse, in de strijd gegaan tegen eigen ellende en eigen onderdrukking, is de macht geworden, die het economische waarden verspillend en de massa der verbruikers brandschattend kapitalisme vernietigen zal. Aan haar is de taak te beurt gevallen, aan de menschheid, in de vorm van het socialisme, een redelijker en zedelijker productiestelsel te geven. Een productiestelsel zonder werkloosheid, zonder crisissen, zonder verspilling, zonder arbeidsloos inkomen aan de ééne kant tegenover de economische afhankelijkheid aan de andere kant, zonder oorlogsgevaar. Een productiestelsel, waarin, onder leiding van de organen van de gemeenschap, de eigenaars der productiemiddelen, zal worden voortgebracht volgens een wetenschappelijk opgesteld plan ter bevrediging van de behoeften van *allen*. Dat is de wijding van onze socialistische strijd: „dat is ons heilig ideaal”.

§ 11 en 12.

§ 11. *„Het proletariaat kan de tegenstand der kapitalistische klasse tegen de overbrenging der bedrijfsmiddelen van particulier in maatschappelijk bezit slechts breken door verovering der politieke macht.*

Voor dit doel hebben zich over de geheele wereld de arbeiders, die tot bewustzijn van hun taak in de klassenstrijd zijn gekomen, georganiseerd”.

§ 12. *„De Sociaal-Democratische Arbeiderspartij in Nederland stelt zich ten doel het Nederlandsche proletariaat te organiseeren in een zelfstandige politieke partij ter deelneming aan die internationale strijd der arbeidersklasse. Zij streeft naar eenheid van de proletarische klassenstrijd en ondersteunt zooveel mogelijk elke economische of politieke beweging der arbeiders ter verkrijging van betere levensvoorwaarden zoodanig, dat daardoor hun klassebewustzijn en hun macht tegenover de bezittende klasse worden versterkt”.*

Na hetgeen in de voorafgaande bladzijden is gegeven, behoeft hier nog slechts aan één punt bijzondere aandacht te worden geschonken: de verovering der politieke macht. Reeds in het Communistisch Manifest werd deze als het directe doel van de klassenstrijd genoemd. De arbeidersklasse moet de politieke macht in handen hebben om de omvorming van de kapitalistische maatschappij in de socialistische te kunnen bewerkstelligen. Van die politieke macht is de verovering van de staatsmacht slechts een *onderdeel*. De socialisten moeten over de staatsmacht kunnen beschikken om leiding te geven aan de socialisatie.

Maar de politieke macht omvat veel meer. „Zij omvat”, schrijft Troelstra, „naast haar invloed op de staat, ook de eigen organisatie der arbeidende klasse op de grondslag harer eenheid als klasse. Zoo zijn haar partij, haar vakbonden, haar coöperaties, haar organisaties voor ontwikkeling, alle deelen van die politieke macht.... Op welke wijze de politieke macht veroverd moet worden? Wij zijn er mede bezig bij

elk stuk organisatie, dat wij vestigen en uitbreiden.... Het is geen opstand van één dag, maar het werk onzer opstandigheid van lange jaren."

Op het *politiek* karakter van de klassenstrijd kan niet genoeg de nadruk worden gelegd. Verbeteringen, zegt de laatste zin van § 12, worden door de socialisten alleen gewaardeerd, als zij het klassebewustzijn en de macht van de arbeidersklasse versterken. Dat wil dus zeggen, dat zij op hun *politieke* beteekenis worden getoetst.

Veel zou nog kunnen worden gezegd over de boven aangeduide machtsvermindering van het parlement en over de vraag, hoe de arbeidersklasse daarop moet reageeren. Moet het parlement verbeterd en versterkt worden? Moet de nadruk meer worden gelegd op de directe actie? In welke politieke vormen moet de klassenstrijd worden gestreden? Wij raken hier aan het door Troelstra opgeworpen vraagstuk van het „Politiek systeem”. Heeft de cursusleider voldoende tijd, dan moet op deze kwesties zeker worden ingegaan. De stof vindt hij o.a. in het zevende hoofdstuk van Troelstra's „Storm” en in het proefschrift van p.g. Van der Goes van Naters, „Het staatsbeeld der sociaal-democratie”.

Moge dit boekje er toe bijdragen, bij de arbeiders het inzicht in de historische beteekenis van de klassenstrijd te versterken. Wij leven in een periode, dat het kapitalisme alles doet om zijn machtspositie te versterken. De arbeider echter, die de bewegingswetten der maatschappij heeft begrepen en de kracht van zijn eigen klasse heeft beseft, zal zich niet laten ontmoedigen. Het socialisme komt. Het komt door onze strijd.

Bestudeering van het Beginselprogram der S. D. A. P. heeft niet in de eerste plaats ten doel de wetenschappelijke vorming der cursisten. Als het goed is, maakt een program-cursus de arbeiders, die hem volgen, tot bewuste, onverzettelijke *vechters* voor het socialisme.

89
 1982